

Ernest Mandel

Introduktion till marxismens ekonomiska teori

Innehåll

Förord till andra upplagan	1
1. Värde och mervärdesteorierna	2
Det sociala överskottet	2
Varor, bruksvärde och bytesvärde.....	3
Den marxistiska teorin om främlingskapet	4
Värdelagen	5
Hur en varas bytesvärde fastställs	7
Vad är socialt nödvändigt arbete?	9
Mervärdets ursprung och natur	10
Arbetsvärdeteorins giltighet	11
2. Kapitalet och kapitalismen	14
Kapitalet i det förkapitalistiska samhället	14
Det kapitalistiska produktionssättets ursprung.....	15
Det moderna proletariatets ursprung och definition.....	16
Den kapitalistiska ekonomins grundläggande mekanik.....	18
Tillväxten av arbetets organiska sammansättning.....	20
Konkurrensen leder till monopol och koncentration.....	22
Profitens ständiga minskning	23
Det kapitalistiska systemets huvudmotsättningar och de återkommande överproduktionskriserna.....	25
3. Nykapitalismen.....	27
Nykapitalismens ursprung.....	27
En ständig teknologisk revolution.....	28
Rustningskostnadernas betydelse	29
Hur kriserna dämpats till recessioner	30
Tendensen till ständig inflation	33
Borgfredsekonomin: den 'ekonomiska programmeringen'.....	34
Staten garanterar profiten	36
Arbetarrörelsens val	38

Förord till andra upplagan

En kort, elementär introduktion till marxismens ekonomiska teorier har länge saknats på svenska. Strömmen av Marx-översättningar har visserligen de senaste åren blivit allt stridare, men Marx egen framställning är trots sin klarhet inte den bästa *introduktionen*. En mera förutsättningslös (dvs krav på mindre förkunskaper) och pedagogiskt enklare framställning är här att föredra. Det är för en sådan målsättning som Ernest Mandels introduktion är avpassad. Mandels text publicerades först i *Les Cahiers du Centre d'Etudes Socialistes* 39-41 (febr.-mars 1964). Den har senare översatts till flera språk. I *Zenit* 3-4/1964 publicerades tredje kapitlet under rubriken 'Nykapitalismen'. Under 1965 utgavs en stencilerad översättning av hela texten, under rubriken *Inledning till den marxistiska ekonomin*, av Lunds Clartésektion och Lunds Zenitgrupp i samarbete. Denna upplaga har fyllt en viktig funktion i det interna studiearbetet inom den skandinaviska vänstern och de två första tryckningarna är sedan länge slut. Översättningen gjordes av Gunnar Sandin och Gunnar Olofsson. Till denna upplaga har översättningen kraftigt reviderats och terminologin har bragts i överensstämmelse med den gängse marxistiska. För denna revision har Gunnar Sandin svarat. För en större strykning i texten svarar Mandel själv, för övriga, rent språkliga nedskärningar svarar Gunnar Sandin.

Ernest Mandel är en belgisk marxist. Han är verksam som journalist och politiker i det lilla vänstersocialistiska partiet, bl.a. som redaktör för dess veckotidning *La Gauche*. Mest känd är han dock för sin monumentala framställning av marxismens ekonomiska teorier i *Traité d'Economie Marxiste* (Juillard, Paris 1962). Den har redan översatts till åtta språk, och en engelsk version kommer till hösten på Merlin Press, London (under titeln *Marxist Economic Theory*). Hösten 1967 publicerade han ett arbete om utvecklingen av de ekonomiska teorierna hos Marx – *La formation de la pensée économique de Karl Marx* (Maspero, Paris 1967).

Det är vår avsikt att denna inledning skall kunna fungera just som *inledning*, dvs att den skall kunna leda till vidare studier och att en god grund till det har lagts med denna utgåva. Nyckelbegreppen om värde och mervärde, ackumulation och kapital, om kapitalism och kriser etc har på ett lättfattligt sätt klargjorts. Det sista avsnittet, nykapitalismen, förankrar analysen i den konkreta verklighet, som det är vår uppgift som socialister att förändra.

Gunnar Olofsson (våren 1969)

1. Värde och mervärdesteorierna

Till grund för all civilisations framsteg ligger ytterst en ökning av arbetets produktivitet. Så länge allt vad en grupp människor frambringar knappt förslår att hålla producenterna själva vid liv och det inte finns någon produktion utöver denna nödvändiga, existerar heller inte möjligheten av en arbetsfördelning eller tillkomsten av hantverkare, vetenskapsmän eller konstnärer. Det existerar följaktligen inga förutsättningar att utveckla den teknik, som förutsätter en sådan specialisering.

Det sociala överskottet

Om arbetets produktivitet är så låg att avkastningen från en individs arbete inte förslår till mer än hans eget uppehälle, existerar ännu ingen *social* uppdelning, ingen differentiering inom samhället. Alla är producenter och befinner sig i samma eländiga tillstånd. Varje tillväxt i arbetets produktivitet utöver denna lägsta nivå skapar möjlighet till ett litet överskott, och så snart det finns ett överskott av produkter, så snart två händer frambringar mer än vad som går åt till deras eget uppehälle uppstår förutsättningen för en strid om fördelningen av detta överskott.

Från denna stund utgörs ett kollektivs arbete inte längre nödvändigtvis av enbart sådant, som är avsett för producenternas eget uppehälle. En del av arbetet kan användas till att befria en annan samhällsgrupp från själva tvånget att arbeta för sin egen försörjning, och när denna möjlighet förverkligats kan gruppen bilda en härskande klass.

Från den stunden sönderfaller producenternas arbete i två delar. En som vi kallar *nödvändigt arbete* fortsätter att ombesörja producenternas eget uppehälle. En annan del, merarbetet går åt till den härskande klassens försörjning.

Låt oss ta ett mycket åskådligt exempel: plantageslaveriet, sådant det bedrevs i vissa regioner och under vissa tider i romarriket, eller hellre på de stora plantager som fanns i Västindien eller Portugals afrikanska besittningar från början av 1600-talet. För de tropiska regionerna i allmänhet gäller att ägaren inte ens förser slaven med föda, utan denne måste själv skaffa fram den genom att på söndagarna arbeta på sin lilla jordbit. Sex dar i veckan arbetar slaven på plantagen. Det är arbete vars produkter han inte får någon del av, som alltså skapar ett socialt överskott, som slaven lämnar ifrån sig så snart det är framställt och som tillhör slavägaren ensam.

Arbetsveckan på sju dar sönderfaller alltså i två delar: en dags, söndagens, arbete utgör det nödvändiga arbetet då slaven skapar produkter för sitt eget uppehälle, för att hålla sig och sin familj vid liv. De sex vardagarnas arbete utgör merarbetet, vars produkter bara ägarna får del av, som försörjer dem och gör dem rikare.

Som ett andra exempel kan feodalgodsen under högmedeltiden tjäna. Deras jord indelas i tre delar: allmänningen, d v s den del som förblivit kollektiv egendom, skog, ängar, sankmarker o s v; så den jord där den livegne arbetar för sitt och familjens uppehälle; och slutligen den del där han arbetar för att underhålla feodalherren. I allmänhet består arbetsveckan här av sex och inte sju dar. Den sönderfaller i två lika delar: tre dar i veckan arbetar den livegne på den jord vars produkter tillfaller honom, tre dar arbetar han på godsägarens jord, där han utför obetalt arbete åt den härskande klassen.

Vi kan beteckna produkterna av dessa båda helt skilda slag av arbete med särskilda termer. Medan producenten utför det nödvändiga arbetet frambringar han *den nödvändiga produktionen*. När han fullgör merarbetet åstadkommer han *ett socialt överskott*.

Det sociala överskottet är alltså den del som den härskande klassen lägger beslag på fastän det helt är frambringat av producentklassen. Det kan anta olika former: naturprodukter, varor avsedda för försäljning eller pengar.

Mervärde är alltså ingenting annat än penningformen för det sociala överskottet. När det enbart är i form av pengar den härskande klassen tillgodogör sig den del av samhällets produktion som ovan benämnts överskott kallar man denna del mervärde. – Detta är för övrigt bara ett första försök till definition av mervärde, ett begrepp som vi ska återkomma till i det följande.

Varifrån kommer det sociala överskottet? Det är något som den härskande klassen gratis – därför att det sker utan motvärde – tillägnar sig av den producerande klassens produktion. När slaven arbetar sex dagar i veckan på ägarens plantage och denne lägger beslag på avkastningen utan någon betalning, härstammar det sociala överskottet från det gratisarbete som slaven utför åt ägaren. När den livegne tre dagar i veckan arbetar på feodalherrens jord, kommer också detta sociala överskott från den livegnes gratisarbete.

Vi ska se att det kapitalistiska mervärdet, dvs borgarklassens inkomster i det kapitalistiska samhället har exakt samma ursprung: det gratisarbete, det arbete utan motprestation som proletären, löntagaren utför åt kapitalisten.

Varor, bruksvärde och bytesvärde

De nu genomgångna grunddefinitionerna ska vi använda oss av genom hela den följande framställningen. Men vi behöver tillfoga några ytterligare. Alla det mänskliga arbetets produkter bör normalt vara till nytta, bör tillfredsställa ett mänskligt behov. Man kan därför säga att alla produkter har ett *bruksvärde*.

Men vid sidan av detta bruksvärde kan det mänskliga arbetets produkter också ha ett annat, nämligen *bytesvärdet*. De kan framställas inte bara för direkt konsumtion av producerande eller ägande klasser utan också för att bytas på marknaden, för att säljas. Den stora mängd artiklar som tillverkas för att säljas utgör inte någon produktion av enkla bruksvärden utan av *varor*. En vara är alltså en produkt som inte frambringas för att direkt konsumeras utan för att bytas på marknaden. *Varje vara har på samma gång ett bruksvärde och ett bytesvärde*.

Varan måste ha ett bruksvärde. Hade den inte det skulle ingen köpa den, för man köper inte en vara utom i avsikt att någon gång förbruka den eller att fylla något slags behov genom köpet. Om en vara inte har bruksvärde för någon är den osäljbar. Den har framställts i onödan och har inget bytesvärde just därför att den saknar bruksvärde.

Däremot har varje produkt med bruksvärde inte nödvändigtvis ett bytesvärde. Den får ett sådant först när den framställs i ett samhälle grundat på byte, ett där byte vanligen praktiseras.

Finns det samhällen där produkterna inte har något bytesvärde? Bytesvärdets omfattning, och följaktligen också handels och marknadens, bestäms av den grad arbetsfördelningen nått. För att produkterna inte omedelbart ska förbrukas av producenterna fordras att alla inte tillverkar samma sak. Om det i ett samhälle inte existerar någon eller endast en obetydlig arbetsfördelning finns det uppenbarligen inget skäl för ett bytessystem att utvecklas. En

spannmålsproducent har normalt inget att byta till sig från en annan spannmålsproducent. Men så snart det finns kontakt mellan grupper som framställer artiklar med skilda bruksvärden kan en marknad uppstå, först sporadisk, sedan kanske regelbunden. Undan för undan uppträder vid sidan av de ting som framställs med det enkla syftet att omedelbart förbrukas andra produkter som frambringats för att bytas, varor.

I det kapitalistiska samhället har marknadsproduktionen, produktionen av bytesvärden, nått sin största utsträckning. Det är det första samhälle i människans historia där produktionens huvuddel består av varor. Man kan emellertid inte säga att all produktion ens där är en varutillverkning. Där finns två slags produkter som behållit sitt enkla bruksvärde.

Först har vi sådant som produceras för konsumtion av bönderna själva, allt som förbrukas på de gårdar där det framställs. Man återfinner denna böndernas egenkonsumtion också inom de mest utvecklade kapitalistländer som USA, men den utgör där bara en liten del av den agrara produktionen. Ju mer efterblivet ett lands jordbruk är desto större är i allmänhet den del av produktionen som är avsedd för egenkonsumtion, något som vållar svårigheter när man noggrant vill fastställa sådana länders nationalprodukt.

En annan produktionskategori som behållit sitt enkla bruksvärde och inte blivit vara i det kapitalistiska samhället är det som framställs inom hushållen. Fast den kräver mycket mänskligt arbete utgör hela denna hushållens produktion en produktion av bruksvärden och inte av varor. När man lagar middag eller syr i knappar så producerar man, men inte för marknaden.

Uppkomsten, institutionaliseringen och utbredningen av varuproduktionen har radikalt förändrat människornas arbetssätt och samhällsorganisation.

Den marxistiska teorin om främlingskapet

Uppkomsten, institutionaliseringen och utbredningen av varuproduktionen är intimt förknippad med utbredningen av främlingskapet, alienationen.

Vi kan inte här dröja vid denna aspekt. Men det är trots det ytterst viktigt att förstå detta faktum, för marknadssamhället sammanfaller inte helt med kapitalismens epok. Det omfattar också den begränsade marknadsproduktion som vi ska återkomma till längre fram. Det finns även ett efterkapitalistiskt marknadssamhälle, nämligen dagens Sovjetsamhälle som befinner sig på väg från kapitalism till socialism och ännu i hög grad är grundat på produktion av bytesvärden. Om man förstår några av de grundläggande egenskaperna hos marknadssamhället förstår man varför vissa utslag av alienationen inte kan övervinnas under övergången från kapitalism till socialism, t ex i dagens Sovjet.

Detta främlingskap existerar uppenbarligen inte – åtminstone inte i denna form – i ett samhälle som inte känner marknadsproduktionen och där det finns ett fundamentalt samband mellan individens liv och den sociala aktiviteten. Där arbetar människan, och hon gör det vanligen inte ensam utan i ett kollektiv med mer eller mindre organisk struktur. Detta arbete består i att direkt omvandla materiella ting. Det vill säga att arbetsaktiviteten, produktionsaktiviteten, konsumtionsaktiviteten och förhållandet mellan individ och samhälle regleras av en bestämd och mer eller mindre permanent jämvikt.

Det finns naturligtvis inget skäl att fördölja att det primitiva samhället på grund av sin fattigdom är utsatt för hårda påfrestningar och återkommande katastrofer. Jämvikten hotas varje stund av svält, utblottning, naturkatastrofer o s v. Men mellan två katastrofer och särskilt

sedan man nått en viss utveckling av jordbruket samt under gynnsamma klimatbetingelser existerar en viss enhet, en viss harmoni, en viss balans mellan praktiskt taget alla mänskliga aktiviteter.

Alienationen får ödesdigra följder, exempelvis en fullständig åtskillnad mellan å ena sidan estetisk aktivitet, konstnärlig ambition, skapande drift och å den andra sidan producerande, enbart mekaniska, enformiga sysselsättningar. Denna klyfta existerar inte i det primitiva samhället. Tvärtom står de flesta konstarter, musik och skulptur likaväl som dans och målning ursprungligen i samband med produktionen, med arbetet. Önskan att ge en vacker och behaglig form åt de produkter som skulle konsumeras av individen, familjen eller släkten integrerades självklart, harmoniskt och organiskt med det dagliga arbetet.

Arbetet uppfattades inte som ett utifrån påfört tvång. Framför allt var det mindre ansträngande och pressande än i dagens kapitalistiska samhälle och det var anpassat efter den mänskliga organismens och naturens egen rytm. Antalet arbetsdagar översteg sällan 150 eller 200 om året, medan det i det kapitalistiska samhället farligt närmar sig 300 och ibland t o m överstiger detta tal. Slutligen behöll arbetet en påtaglig funktion genom sambandet mellan producenten, varan och dess konsumtion och genom att tillverkningen skedde för tillverkarens eller hans närmastes behov. Den moderna alienationen föds i första hand ur klyftan mellan producenten och hans produkt, som är på en gång ett resultat av arbetsfördelningen och framställandet av varor d v s arbetet för en marknad, för okända konsumenter och inte för producentens egen förbrukning.

Medaljens baksida är att ett samhälle som bara framställer bruksvärden och ting för producentens omedelbara konsumtion alltid varit ett ytterst fattigt samhälle. Det är inte bara underlagt naturkrafternas växlingar utan begränsar också till det yttersta de mänskliga behoven, just därför att det är så fattigt och bara äger en begränsad uppsättning produkter. Människans behov är endast till en ringa del medfödda. Det finns ett ständigt samspel mellan produktion och behov, mellan utvecklandet av produktivkrafter och uppkomsten av behov. Bara inom ett samhälle som utvecklat arbetets produktivitet till det yttersta och som frambringar en oändlig skala av produkter kan människan uppleva en obruten utveckling av sina behov, av alla sina obegränsade möjligheter, och ett fullständigt förverkligande av sin personlighet.

Värdelagen

En av de konsekvenser som uppkomsten och utbredningen av varuproduktionen får är att arbetet blir något reglerat och uppmätt. Det upphör att vara en aktivitet som är integrerad med naturens och människans egen fysiologiska rytm.

Fram till 1800-talet och kanske t o m in på 1900-talet arbetade bönderna inom vissa regioner i Västeuropa på ett oreglerat sätt med olika intensitet under årets skilda månader. Vid vissa tillfällen på året arbetade de ytterst intensivt, men mellan dessa fanns det stora luckor i deras aktivitet, särskilt om vintern. När kapitalismen utvecklades fann den inom den mest efterblivna delen av de olika ländernas jordbruk en särskilt intressant arbetskraftsreserv som kunde arbeta i fabriken fyra eller sex månader om året för en mycket låg lön, eftersom den fick en del av sitt uppehälle från det jordbruk den bedrev.

Om vi studerar de mest utvecklade och blomstrande gårdarna, t ex de som ligger runt de stora städerna d v s de som nått längst mot en industrialisering, möter vi ett mycket mera reglerat arbete och en arbetsbörda som är vida större och jämnt fördelad över hela året så att dödperioderna undan för undan elimineras. Detta gäller inte bara vår egen tid utan hade sin

motsvarighet på medeltiden t ex vid 1100-talets början. Ju mer man närmar sig städerna, desto mer marknaden, desto mer arbetar bonden för denna och desto mer reglerat blir arbetet, som ägde det rum i en fabrik.

Med andra ord: *ju vanligare produktionen av varor blir, desto mer reglerat blir arbetet och desto mer organiseras samhället kring en på utbytbarhet mellan arbetstimmar grundad ekonomi.*

Låt oss undersöka den redan tämligen avancerade arbetsfördelningen i en stad vid början av medeltidens uppsving inom handel och hantverk, eller studera ett kollektiv inom kulturer som den bysantinska, arabiska, indiska, kinesiska eller japanska. Vi slås av förhållandet att det råder en långtgående integration mellan jordbruk och olika hantverk, att arbetet är reglerat i land och stad, vilket gör arbetets och arbetstimmarernas utbytbarhet till den motor som reglerar all verksamhet och även samhällenas struktur. I det kapitel som behandlar värdelagen i *Traité d'Economie marxiste* har jag gett en hel rad exempel på denna utbytbarhet. I vissa indiska byar har en viss kast monopol på smedyrket men fortsätter samtidigt att arbeta i jordbruket för att framställa sin egen föda. Följande regel har utbildats: när smeden tillverkar ett redskap eller vapen åt en gård är det denna som förser honom med råvaror, och medan han arbetar med att tillverka föremålet arbetar den bonde han gör det åt på smedens jord. Det innebär att föreställningen om *arbetstimmarernas likvärdighet bestämmer utbytet* på ett ovanligt åskådligt sätt.

I medeltidens japanska byar rådde inom bygemenskapen en likvärdighet mellan arbetstimmar i ordets bokstavliga mening. Byns räkenskapsförare hade en bok där han antecknade de arbetstimmar som de olika byborna utförde på varandras fält. Jordbruket grundade sig i stor utsträckning på gemensamt arbete, och skörd, husbyggnad och boskapsskötsel skedde vanligen samfällt. Man räknade på ett utomordentligt noggrant sätt de arbetstimmar som en familjs medlemmar utfört åt en annan. Vid årets slut måste det råda jämvikt, dvs familjen B måste under året ha utfört exakt lika många arbetstimmar åt familjen A som A åt B. Japanerna gjorde – för nästan 1 000 år sedan – sitt system så raffinerat, att de tog med i beräkningen att barnen utförde mindre arbete än de vuxna, och en timmes barnarbete var inte mera 'värd' än en halvtimmes arbete av en vuxen. På så vis bibehölls den fullständiga utbytbarheten.

Ett annat exempel ger oss möjlighet att dra allmänna slutsatser om detta slags ekonomi. Jag tänker på jordröntans avlösning. I det feodala samhället kunde jordbrukets överskott ta sig tre olika former: dagsverksskyldighet, natura eller penningarrende. När man övergick från dagsverken till arrende i form av naturaprodukter ägde uppenbarligen en omvandlingsprocess rum. Istället för att arbeta under tre av veckans dagar åt godsherrn gav bonden honom en viss mängd spannmål, levande husdjur osv. En andra omvandling försiggick när man övergick från natura till penningarrende.

Dessa båda omvandlingar måste baseras på en sträng värdering av arbetstimmar om inte den ena parten ville godta en omedelbar försvagning av sin ställning. Om den första omvandlingen innebar att bonden i stället för att arbeta 150 dagar om året åt godsherrn gav honom en kvantitet spannmål som det bara tagit honom 75 dagar att få fram medförde detta en våldsam utarmning av godsägaren och ett mycket snabbt berikande av arrendatorn.

Jordägaren vann sig vid dessa omvandlingar om att upprätta en sträng motsvarighet mellan olika former av ränta. Omvandlingen kunde naturligtvis i alla fall drabba en av de inblandade klasserna och t ex rikta sig mot godsägarna vilket skedde när priset på jordbruksprodukter steg sedan naturaarrendet förvandlats till penningavgifter. Men detta var resultatet av en historisk process och inte av själva omvandlingen.

Uppkomsten av denna utbytbarhet mellan arbetstid grundade ekonomi kommer tydligt fram i arbetsfördelningen mellan jordbruket och städernas hantverk. Under lång tid var denna ganska obetydlig. En del av jordbruksbefolkningen fortsatte att själv tillverka vissa av sina kläder under en mycket lång tid som i Västeuropa sträckte sig från de medeltida städernas uppkomst in på 1800-talet. Under nära tusen år innebar alltså tekniken att producera kläder inget märkvärdigt för bonden.

I och med att regelbundna byten kom till stånd mellan odlare och klädestillverkare upprättades också reglerade jämförelsetal, så att man exempelvis i utbyte mot en aln tyg fick tio och inte hundra skålpund smör. Det är uppenbart att bönderna på grundval av egna erfarenheter visste ungefär hur mycket arbete som behövdes för att framställa den mängd tyg som de fick i utbyte för en viss mängd smör. Om det inte rätt en mer eller mindre stor överensstämmelse mellan den tid som behövdes för att framställa tyget och smöret skulle arbetsfördelningen genast ha modifierats. Om någon var mer intresserad av att framställa tyg än smör ändrade han sin produktion, förutsatt att man bara befann sig på *tröskeln* till en radikal arbetsfördelning, där gränserna var vaga mellan olika färdigheter och där övergången från en ekonomisk aktivitet till en annan ännu var möjlig, särskilt om den nya gav uppenbara materiella fördelar.

Också inom den medeltida staden fanns det fö en ytterst utarbetad balans mellan olika yrken. Den var inskriven i skråordningen och bestämde nära nog på minuten hur lång tid som fick ägnas tillverkningen av olika artiklar. Under sådana förhållanden skulle det vara ofattbart om skomakaren eller smeden kunnat få lika mycket pengar för sina varor som vävaren eller någon annan hantverkare om de bara använt hälften så lång tid för att framställa dem.

Nu förstår vi mekaniken bakom denna utbytbarhet mellan timmar och hur det samhälle fungerar som grundar sig på en arbetstidsekonomi och existerar under den utvecklingsfas, som vi kallar *den begränsade varuproduktionen*. Ett sådant samhälle befinner sig mellan den rent 'naturliga' ekonomin där man bara frambringar bruksvärden och det kapitalistiska samhället där varuproduktionen växer obegränsat.

Hur en varas bytesvärde fastställs

När vi sett hur varuproduktion och varubyte blivit vanliga och regelbundna i ett samhälle grundat på en ekonomi med arbetstiden som bas, på en utbytbarhet mellan arbetstimmar, förstår vi varför bytet av varor överhuvudtaget grundas på samma utbytbarhet och att följande allmänna regel kan uppställas: *en varas bytesvärde bestäms av den mängd arbete som krävs för att producera den*. Denna arbetsmängd mäts genom varaktigheten hos det arbete under vilket varan framställts.

Några preciseringar bör göras i anslutning till denna allmänna definition som utgör grunden för teorin om arbetsvärdet. Definitionen som ursprungligen utformades av ekonomer från William Petty till Ricardo, ligger till grund både för den klassiska borgerliga nationalekonomin och för den marxistiska ekonomiska teorin, vilken tagit upp och finslipat begreppet.

Den första preciseringen: alla människor har inte samma arbetsförmåga, inte samma energi och skicklighet i sitt arbete. Om en varas bytesvärde berodde på det *individuellt* utförda arbetet, det som nedlagts av *varje individ* för att framställa varan, skulle man hamna i en absurd situation. Ju latare och oskickligare en producent vore, ju fler timmar han behövde för att tillverka t ex ett par skor, desto större värde skulle de ha. Detta är naturligtvis omöjligt för bytesvärdet utgör inte en moralisk kompensation åt den som velat arbeta. *Det är en objektiv*

förbindelse som upprättas mellan oberoende producenter för att etablera jämlikhet mellan alla yrken i ett samhälle som bygger på såväl arbetsfördelning som en arbetstimmarnas ekonomi. I ett sådant samhälle är slöseri med arbetstimmar något som inte kan kompenseras – tvärtom bestraffas det. Den som för att tillverka ett par skor använder fler arbetstimmar än vad som normalt är nödvändigt – detta nödvändiga genomsnitt bestäms av arbetets medelproduktivitet och fanns exempelvis inskrivet i skråförordningarna – har alltså slösat med mänskligt arbete, har arbetat för ingenting, till ingen nytta under ett visst antal av sina arbetstimmar, och i utbyte för dessa förspilda timmar får han ingenting.

Med andra ord: bytesvärdet hos en vara bestäms inte av den mängd arbete som lagts ner av varje individuell producent vid dess färdigställande utan av det *socialt nödvändiga arbete* som förbrukats. Med 'socialt nödvändigt' förstås den mängd nödvändigt arbete som vid en viss tidpunkt och i ett visst land behövs vid en genomsnittlig produktivitet. – Denna precisering har för mycket betydelsefulla tillämpningar när man närmare studerar hur det kapitalistiska samhället fungerar.

En andra precisering blir emellertid nödvändig. Vad menas egentligen med 'mängd arbete'? Det finns arbetare med olika kvalifikationer. Abstraherar man bort dessa kvalifikationer och antar att det råder full utbytbarhet mellan alla arbetstimmar? Detta är ännu en gång ingen moralisk fråga utan enbart en logisk, som gäller för ett samhälle där det på marknaden råder likställdhet mellan olika yrken. En bristande jämvikt skulle genast bryta den sociala balansen. Vad skulle exempelvis hända om en timmes arbete av en okvalificerad arbetare inte längre skulle frambringa mindre värde än en timme av en kvalificerad? Ingen skulle längre vilja utbilda sig. De arbetstimmar som lagts ner på utbildning skulle ha förspills till ingen nytta, och den utbildade skulle inte få någon kompensation för dem.

För att de unga ska vilja utbilda sig i en ekonomi grundad på utbytbarhet mellan arbetstimmar måste den tid de lagt ner på utbildningen vedergällas och de måste få en motprestation för denna tid. Vår definition på en varas bytesvärde kan alltså kompletteras: 'En arbetstimme från en kvalificerad arbetare måste betraktas som ett sammansatt arbete, som en multipel av ett okvalificerat arbete, och multiplikatorn är inte godtycklig utan helt enkelt beroende av de kostnader som krävs för att skaffa kvalifikationen.' I förbigående kan påpekas att i Stalinepokens Sovjet uppstod en viss oklarhet i tolkningen av begreppet sammansatt arbete som senare inte korrigerats. Man sa att ersättningen för ett arbete bestämdes av kvantiteten och *kvaliteten* hos arbetet ifråga. Men begreppet kvalitet togs inte längre i sin marxistiska mening, nämligen en *kvantitativt mätbar kvalitet* som mäts med hjälp av en bestämd multiplikation. Det användes tvärtom i en betydelse hämtad från borgerlig ideologi där arbetets kvalitet antogs bestämmas av dess nytta för samhället, vilket skulle rättfärdiga att en marskalk, premiärdansös eller koncernchef hade en lön tio gånger större än den okvalificerade arbetaren. Det var helt enkelt en urskuldande förklaring till de mycket stora löneskillnader som rådde under Stalintiden och fortfarande råder i Sovjetunionen, fastän de nyligen reducerats något.

En varas bytesvärde bestäms alltså av den mängd socialt nödvändigt arbete som gått åt vid dess framställning och där det kvalificerade arbetet betraktas som en multipel av det okvalificerade, multiplicerat med en mer eller mindre mätbar storhet.

Detta är hjärtpunkten i den marxistiska värdeteorin och grunden för all marxistisk ekonomisk teori i allmänhet. På samma sätt bildar teorin om det sociala överskottet och merarbetet som vi talade om i början av denna översikt, grunden för hela den marxistiska sociologin och den bro som sammanbinder Marx' sociologiska och historiska analys, hans teori om samhällets och klassers utveckling i allmänhet med den marxistiska ekonomiska teorin, eller mer exakt

med analysen av de förkapitalistiska, kapitalistiska och efterkapitalistiska marknadssamhällena.

Vad är socialt nödvändigt arbete?

Jag sa för ett ögonblick sedan att en särskild definition av det socialt nödvändiga arbete som krävs för att producera en vara har en speciell användning och är ytterst viktig vid en analys av det kapitalistiska samhället. Jag tror att det är bäst att ta upp problemet här fastän det logiskt sett har sin plats i den följande översikten.

Summan av alla varor som produceras i ett land under en viss period har kommit till för att tillfredsställa landets sammanlagda behov. En vara som inte fyller någons behov, som inte har något bruksvärde för någon, är nämligen till sin definition osäljbar. Den har inget bytesvärde och är inte längre någon vara utan resultatet av en nyck, av en tillverkares ointresserade lek. Vidare måste den sammanlagda köpkraft som existerar i ett visst land vid en viss tidpunkt och som är avsedd för köp på marknaden och inte för att sparas användas för att köpa de producerade varorna om ekonomisk jämvikt ska råda. Denna jämvikt innebär alltså att summan av samhällets produktion, summan av de produktionskrafter samhället förfogar över och summan av dess arbetstimmar ska fördelas proportionellt mellan de olika industrigrenarna i förhållande till det sätt konsumenterna fördelar sin köpkraft mellan sina rimliga behov. När produktionskraftens fördelning inte överensstämmer med köpkraftens har jämvikten brutits, och över- och underproduktion uppträder sida vid sida.

Låt oss ta ett något banalt exempel. Mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fanns i en stad som Paris en vagnindustri och olika andra till hästtransporterna knutna företag som sysselsatte tusentals om inte tiotusentals arbetare. Samtidigt föddes bilindustrin. Den var ännu liten men där fanns flera tiotal företag och tiotusentals arbetare.

Vad hände under denna period? Hästarnas antal fortsatte att sjunka och bilarnas att stiga. Produktionen av hästfordon tenderade alltså att *överstiga samhällets behov*, d v s det sätt varpå parisarna fördelade sin köpkraft. Å andra sidan låg produktionen av bilar *under samhällets behov*, för bilindustrin hade svårt att producera tillräckligt från det den började tills serieproduktionen kom igång. Det fanns färre bilar än det var behov av på marknaden.

Hur ska dessa fenomen beskrivas i arbetsvärdeteorins termer? Man kan säga att inom vagnindustrins sektor *förfogade man över mer arbete än som var socialt nödvändigt*, att en del av det arbete som utfördes av den samlade vagnindustrin var ett ur samhällets synpunkt överflödigt arbete som inte hade någon motsvarighet på marknaden och som framställde osäljbara varor. Vi ser alltså att begreppet socialt nödvändigt arbete täcker en rad fenomen.

För vagnindustrins produkter överstiger utbudet efterfrågan, priserna sjunker och varorna förblir osäljbara. Inom bilindustrin är däremot efterfrågan större än tillgången, därför stiger priserna och underproduktion råder. Men om man nöjer sig med dessa banaliteter om utbud och efterfrågan stannar man vid en psykologisk och individuell aspekt av problemet. Vid ett fördjupat studium av dess kollektiva och sociala sida förstår man vad som finns under ytan på ett samhälle vars ekonomi har arbetstiden som bas. När utbudet överstiger efterfrågan har den anarkiska, icke-planerade, oorganiserade kapitalistiska ekonomin investerat planlöst och förslösat fler arbetstimmar än som varit socialt nödvändigt. Arbetstimmar har använts till ingen nytta, mänskligt arbete har slösats bort och detta bortslösade arbete kan inte ersättas av samhället. Å andra sidan får en industrigren där efterfrågan är större än utbudet (om man så vill en som är underutvecklad i förhållande till samhällets behov och som förbrukar färre

arbetstimmar än vad som är socialt nödvändigt) en premie av samhället för att höja sin produktion och åstadkomma jämvikt med samhällets behov.

Detta är en sida av det socialt nödvändiga arbetet under ett kapitalistiskt system. En annan hänger närmare samman med produktivkrafternas utveckling. Det finns i ett kapitalistiskt system alltid grovt räknat tre slags företag eller industrigrenar: de som tekniskt ligger på det i samhället rådande genomsnittet, de som är efterblivna, gammalmodiga, efter i utvecklingen, samt de som är tekniskt ledande och överträffar medelproduktiviteten.

Vad menas med att en industrigren eller ett företag är tekniskt efterblivet och har en produktivitet under den i samhället genomsnittliga? Vi kan låta denna bransch eller firma representeras av den late skomakaren som vi nyss talade om. Det är alltså en bransch eller firma som i stället för att producera en viss mängd varor på tre timmar, vilket är samhällets medelproduktivitet för ögonblicket, använder fem. De båda överskjutande arbetstimmar har förbrukats i onödan. De innebär ett slöseri med det sociala arbetet, med en del av den totala arbetsmängd samhället förfogar över, och i utbyte mot detta bortslösade arbete ger samhället ingen motprestation. Det betyder att försäljningspriserna för en sådan bransch eller firma närmar sig produktionskostnaderna och att man arbetar med liten profit eller t o m med förlust.

Ett företag eller en industrigren som däremot ligger på en produktivitet över den genomsnittliga (en parallell till skomakaren som kan tillverka två par skor på tre timmar när genomsnittet är ett) *hushållar* med det samhälleliga arbetet och uppnår på så vis en mervinst, en överprofit. Skillnaden mellan försäljningspriset och kostnaderna är alltså större än de genomsnittliga.

Sökandet efter denna överprofit är förvisso drivfjädern bakom hela den kapitalistiska ekonomin. Varje kapitalistiskt företag drivs av konkurrensen att försöka öka sina vinster, för det är bara därigenom det ständigt kan förbättra sin teknik och produktivitet. Alla drivs i samma riktning, vilket medför att vad som förr var en produktivitet över den i landet genomsnittliga så småningom blir en medelgod. Då försvinner överprofiten. Hela den kapitalistiska industrins strategi bygger på detta faktum, på varje företags önskan att uppnå en produktivitet över den genomsnittliga för att få en överprofit. Allt detta skapar en rörelse som åter upp överprofiten genom att arbetets *genomsnittsproduktivitet* ständigt höjs. På så vis tenderar profiterna att utjämnas.

Mervärdets ursprung och natur

Vad är nu mervärde? Ser vi frågan ur den marxistiska värdeteorins synpunkt kan vi genast besvara den. Mervärdet är inget annat än *penningformen för det sociala överskottet*: d v s penningformen för den del av proletärens produktion som han utan ersättning överlämnar till produktionsmedlens ägare.

Hur går detta överlämnande i praktiken till i det kapitalistiska samhället? Det sker genom byte, i likhet med alla viktiga operationer i detta samhälle. Kapitalisten köper arbetarens arbetskraft och i utbyte mot dennes lön lägger han beslag på allt vad arbetaren producerar och därmed på allt det nyskapade värde som innesluts i produkterna.

Vi kan nu säga att mervärde är skillnaden mellan det värde arbetaren producerar och priset på hans arbetskraft. Vilket är detta pris? I det kapitalistiska samhället är arbetskraften en vara, och dess värde utgörs liksom varje annan varas av den mängd socialt nödvändigt arbete som krävs för att producera den d v s kostnaderna för arbetarens uppehälle, i en vid mening av

begreppet. Begreppet 'levnadskostnadsminimum' är inte strängt fysiologiskt utan innefattar behov som förändras med produktivitetens höjning, behov som stiger i takt med teknikens framsteg och därför inte är exakt jämförbara från tid till annan. Vi kan därför inte, vilket man försökt, på ett giltigt sätt jämföra priset på en motorcykel 1960 med priset på ett antal kilo ött 1830 och dra slutsatsen att den förra är 'värd' mindre än det senare.

Låt oss upprepa att kostnaderna för arbetskraftens uppehälle utgör värdet hos denna arbetskraft och att mervärdet utgör skillnaden mellan det värde som arbetskraften producerar och dess levnadskostnader.

Värdet på vad arbetskraften producerar kan enkelt mätas via arbetets varaktighet. Om en person arbetar tio timmar producerar han tio timmars arbetsvärde. Om hans levnadskostnader, d v s motsvarigheten till hans lön, likaledes motsvarar tio timmars arbetsvärde finns inget mervärde. Detta är bara ett specialfall av en mycket allmännare regel: när producentens samlade produktion är lika stor som den produktion som krävs för att föda och underhålla honom finns det inget socialt överskott.

Men under det kapitalistiska systemet är arbetets produktivitet sådan att kostnaderna för arbetarens uppehälle alltid är lägre än det nyskapade värdet. Det betyder att en person som arbetar tio timmar inte behöver motsvarigheten till tio timmars arbete för att uppehålla livet på en nivå som ligger vid den för tiden genomsnittliga. Lönens motsvarighet representerar alltid bara en del av arbetsdagen, och det som överstiger denna del är mervärdet, det gratisarbete som arbetaren utför och som kapitalisten tillgodogör sig utan någon motprestation. För skulle om denna skillnad inte fanns ingen företagare anställa en arbetare, eftersom köpet av denna arbetskraft inte skulle skaffa honom någon vinst.

Arbetsvärdeteorins giltighet

Som avslutning ska vi dra tre traditionella bevis för arbetsvärdeteorins giltighet.

Det första är *det analytiska* eller om man så vill sönderdelningen av en varas pris i dess yttersta beståndsdelar, vilken visar att om man driver den tillräckligt långt finner man inget annat än arbete.

Priset på en vara kan återföras på ett visst antal beståndsdelar: amorteringen av maskiner och byggnader, vilket vi kallar återställandet av det fasta kapitalet, lönen och slutligen allt som är mervärde: vinst, räntor, arrende, skatt o s v.

Vad dessa båda sista element, lönen och mervärdet, beträffar, så vet vi redan att de består av arbete och ingenting annat. Vad råvarorna angår består priset hos de flesta till stor del av arbete. Så utgörs exempelvis 60 % av priset på kol av löner. Om vi förutsätter att en genomsnittsvaras pris sönderfaller i 40 % löner, 20 % mervärde, 30 % råvaror och 10 % fast kapital, och vidare antar att 60 % av råvarornas pris består av arbete, så har vi redan reducerat 78 % av det ursprungliga priset till arbete. Resten av varornas pris sönderfaller i kostnader för andra råvaror – i sin tur till 60 % reducerbara till arbete – och kostnader för amortering av maskiner. Kostnaden för maskinerna består till stor del av arbete (t ex 40 %) och råvaror (kanske också 40 %). Arbetets andel av varornas pris ökar alltså successivt till 83 %, 87 %, 89,5 % o s v. Det är uppenbart att om vi fortsätter denna sönderdelning tenderar priset att reduceras till arbete och inget annat än arbete.

Det andra beviset är *det logiska*, det som man finner i början av Marx' *Kapitalet* och som förvirrar många läsare, därför att det säkerligen inte är det pedagogiskt lämpligaste sättet att närma sig problemet på.

Marx ställer frågan så här: det finns ett stort antal varor. De kan bytas sinsemellan vilket innebär att de har en gemensam egenskap, eftersom allt som är utbytbar är jämförbart och allt som är jämförbart har åtminstone en gemensam egenskap. Saker som inte har någon gemensam egenskap är till sin definition ojämförbara.

Låt oss betrakta en av dessa varor. Vilka är dess egenskaper? Den har först och främst en oändlig rad naturliga sådana, vikt, längd, täthet, storlek, molekylstruktur, kort sagt alla naturliga egenskaper, fysiska eller kemiska. Kan någon av dessa fysiska egenskaper bilda basen för dess jämförbarhet med alla andra varor, det gemensamma måttet på deras bytesvärde? Är det kanske tyngden? Absolut inte, för ett kilo smör har inte samma värde som ett kilo guld. Är det volymen? Längden? Exemplet visar genast att det är ingendera. Kort sagt, alla en varas naturliga egenskaper, dess fysiska, kemiska o s v bestämmer väl bruksvärdet och varans relativa nytta men inte dess bytesvärde. Från varans bytesvärde kan alltså abstraheras allt som har med dess materiella och fysiska natur att skaffa.

Marx drar slutsatsen att den enda gemensamma egenskap hos dessa varor som inte är fysisk är deras egenskap att alla vara produkter av det mänskliga arbetet i dess *abstrakta* mening. Man kan betrakta det mänskliga arbetet från två olika håll. Man kan tänka på det konkreta, specifika, bagarens, slaktarens, skomakarens, vävarens, smedens arbete. Men liksom man kan betrakta det som ett specifikt och konkret arbete, så kan man också se det som ett arbete som bara frambringar bruksvärden.

Kom så ihåg alla egenskaper som är fysiska och inte jämförbara varorna emellan. Det enda som gör varorna jämförbara ur bytesvärdets synpunkt är att de alla är produkter av det abstrakta mänskliga arbetet, d v s framställda av producenter som sinsemellan är förenade av något gemensamt, nämligen av det faktum att de alla framställer varor. Det är alltså förhållandet att de är produkter av människans abstrakta arbete som är varornas gemensamma egenskap och som ger dem ett mått på deras bytesvärde, på deras möjlighet att bytas. Därför är det socialt nödvändiga arbete som krävs för att framställa dem det som bestämmer varornas bytesvärde.

Låt oss genast inskjuta att Marx' resonemang är både abstrakt och ganska svårt och på åtminstone en punkt kommer fram till olösta frågor, något som olika kritiker av marxismen har försökt använda sig av utan större framgång!

Är det faktum att de är produkter av det abstrakta mänskliga arbetet verkligen den enda gemensamma egenskapen hos dessa varor förutom deras naturliga? Det är inte få författare som trots sig finna andra, vilka dock vanligen genast låter reducera sig till fysiska egenskaper eller till det faktum att de är produkter av det abstrakta arbetet.

Ett tredje och sista bevis för riktigheten hos arbetsvärdesteorin är *det absurda*, vilket fö är det elegantaste och mest moderna.

Låt oss ett ögonblick föreställa oss ett samhälle där allt arbete av levande människor helt och hållet försvunnit, d v s ett där produktionen automatiserats till 100 %. Nåväl, så länge vi befinner oss i det föregående stadiet, det som vi har idag, i vilket det redan existerar fullständigt automatiserat arbete, d v s fabriker som inte längre anställer några arbetare medan det finns andra som fortsätter att använda sig av mänskligt arbete, upprepar sig ingen särskild

teoretisk svårighet, utan endast problemet att flytta mervärde från ett företag till ett annat. Det är en illustration till den lag om vinsternas utjämning som vi tidigare behandlat.

Men låt oss föreställa oss att denna rörelse drivits till sin yttersta spets. Det mänskliga arbetet har eliminerats från produktionens alla former och från all service. Kan under sådana omständigheter värdet fortleva? Hur skulle ett samhälle se ut där ingen hade någon lön, men där varorna fortfarande ha ett värde och säljas? En sådan situation vore påtagligt absurd. Man framställde en oerhörd mängd varor medan produktionen inte skapade någon lön, därför att ingen människa ingrep i den. Men man ville 'sälja' dessa produkter till vilka det inte fanns någon köpare! Det är tydligt att i ett sådant samhälle skulle distributionen av produkter inte längre ske i form av varuförsäljning. Försäljningen skulle förmodligen också bli absurd genom det överflöd som skapats av den allmänna automatiseringen.

Med andra ord: ett samhälle där det mänskliga arbetet totalt eliminerats från produktionen i detta ords mest vidsträckt bemärkelse, innefattande all service, är ett samhälle där också bytesvärdet försvunnit. Detta bevisar teorins riktighet. I det ögonblick som det mänskliga arbetet försvinner, försvinner också värdet.

2. Kapitalet och kapitalismen

Kapitalet i det förkapitalistiska samhället

Mellan det primitiva samhälle som bygger på en ekonomi där värden endast produceras för att förbrukas av tillverkarna själva och det kapitalistiska samhället ligger den långa period av mänsklighetens historia som omfattar alla kulturer som gjort halt vid kapitalismens gränser. Marxismen definierar dem som samhällen med *begränsad varuproduktion*. De är samhällen som redan känner tillverkningen av varor, av förnödenheter som inte är avsedda för producenternas direkta förbrukning utan för att bytas på marknaden, men där denna marknadsproduktion inte är så utbredd som i det kapitalistiska samhället.

I ett samhälle med begränsad marknadsproduktion utförs två slags ekonomiska operationer. Bönderna och hantverkarna som far till marknaden med sitt arbetets produkter vill sälja varor vars bruksvärde de inte direkt kan tillgodogöra sig för att få pengar, bytesmedel, som kan ge dem andra varor vilkas bruksvärde de lider brist på eller är dem viktigare än bruksvärdet hos de varor de äger. Bonden far till torget med spannmål, säljer den för pengar och köper för pengarna t ex tyg. Hantverkaren reser till torget med tyg, säljer det för pengar och köper för dem exempelvis spannmål.

Vi rör oss alltså med operationer *sälja för att köpa*, Vara-Pengar-Vara, V-P-V, som karaktäriseras av en grundläggande egenskap: i denna formel är yttervärdenas storlek till sin definition exakt lika.

Men i samhällen med begränsad varuproduktion finns det vid sidan av bonden och hantverkaren en person som utför en annorlunda ekonomisk operation. *Han säljer inte för att köpa utan köper för att sälja*. Det är mannen som beger sig till torget utan någon vara i handen, det är penningägaren. Pengarna kan inte säljas, men han kan använda dem till att köpa för, alltså: *köpa för att sälja, för att sälja vidare, P-V-P'*.

Det finns en fundamental skillnad mellan denna andra operation och den första. Den andra har ingen mening om vid dess slut värdet är detsamma som vid dess början. Ingen köper en vara för att sälja den vidare för det exakta inköpspriset. Operationen 'köpa för att sälja' har ingen mening, om inte försäljningen åstadkommer ett ytterligare värde, ett *mervärde*. Det är därför vi säger att P' till sin definition är större än P och består av $P + p$ där p är mervärdet, ökningen i P:s värde.

Vi kan nu definiera *kapital* som *ett värde som ökas med ett mervärde*, vare sig detta sker genom varucirkulation som i exemplet ovan eller genom produktion som i kapitalistsamhället. Kapital är alltså ett värde som tillväxer med ett mervärde och detta kapital existerar inte bara i ett kapitalistiskt samhälle utan också i ett som bygger på begränsad marknadsproduktion. Man får alltså mycket noga skilja mellan förekomsten av *kapital* och av *kapitalistiska produktionsmetoder*, ett kapitalistiskt samhälle. Kapitalet är mycket äldre än de kapitalistiska produktionsmetoderna. Det förra har sannolikt funnits i nära 3 000 år, de senare i knappa 200.

Hur ser kapitalet ut i det förkapitalistiska samhället? Det är i huvudsak ett ocker – och ett marknads- eller handelskapital. Det förkapitalistiska samhällets övergång till det kapitalistiska innebär kapitalets inträngande i produktionsfären. Det kapitalistiska produktions sättet blir det dominerande, den viktigaste formen för social organisation, och kapitalet spelar inte längre rollen av mellanled och exploatör av icke-kapitalistiska produktionsformer utan tillägnar sig produktionsmedel och ingriper i produktionen i egentlig mening.

Det kapitalistiska produktionssättets ursprung

Hur uppkom det kapitalistiska produktionssättet? Vad har det kapitalistiska samhälle som utvecklats sedan 200 år tillbaka för ursprung? Det karaktäriseras av producentens skiljande från sina produktionsmedel och dessa produktionsmedels förvandling till ett monopol i händerna på en enda klass, bourgeoisin. Så småningom uppkommer en annan samhällsklass som eftersom den är skild från produktionsmedlen inte har några andra möjligheter att överleva än att sälja sin arbetskraft till den klass som monopoliserat dem. Låt oss granska var och en av dessa det kapitalistiska produktionssättets betingelser, som samtidigt är karaktäristiska drag hos själva det kapitalistiska systemet.

Det första kännetecknet är alltså *producenternas skiljande från produktionsmedlen*. Detta är det grundläggande existensvillkoret för det kapitalistiska systemet och det som är minst insett. Låt oss ta ett exempel som kan tyckas paradoxalt, nämligen högmedeltiden med dess livegenskap.

Vi vet att den stora massan av bönder var livegna, bundna vid torvan. Men när man säger att den livegne var bunden vid torvan menar man samtidigt att torvan var bunden vid den livegne. Vi står inför en klass som alltid har en bas som räcker till för dess behov eftersom den livegne förfogar över ett stycke jord stort nog för det arbete en man kan utföra och tillräckligt för ett hushålls behov. Man har inte att göra med personer dömda att dö av svält om de inte säljer sin arbetsförmåga. I ett sådant samhälle finns det *inget ekonomiskt tvång* att sälja sina krafter, sitt arbete till en kapitalist.

Med andra ord: i ett samhälle av denna typ kan det kapitalistiska systemet aldrig utvecklas. Det finns följande modern tillämpning på denna allmänna sanning, nämligen det sätt på vilket kolonialismen infördes i Afrika på 1800-talet och början av 1900-talet.

Vilka var existensbetingelserna för Afrikas invånare? De bedrev boskapsskötsel och åkerbruk, primitivt eller inte beroende på regionen, kännetecknet av relativt god tillgång på jord. Det fanns ingen svält på kontinenten utan tvärtom en befolkning som med avseende på jord hade praktiskt taget obegränsade reserver. Naturligtvis var skördarna på denna jord och med de primitiva brukningsmetoderna medelmåttiga, levnadsstandarden ytterst låg osv. Icke desto mindre saknades varje materiellt tvång som kunde driva befolkningen att arbeta i den vite mannens fabriker eller gruvor eller på hans plantager.

Om man inte ändrade det ekonomiska systemet i det svarta Afrika fanns det ingen möjlighet att där införa ett kapitalistiskt produktionssätt. För att göra så måste man genom ett extraordinärt tvång radikalt och brutalt avskära huvuddelen av den svarta befolkningen från dess normala försörjningssätt. Man tvingades därför att från den ena dagen till den andra förvandla en stor del av jorden till kolonialstatens eller de kapitalistiska företagens egendom. Man måste stänga in de svarta i områden, reserivat som man cyniskt nog kallade dem, som var för små för att föda alla invånare. Man fick dessutom införa en mantalsskatt dvs penningsskatt på varje individ, fastän det primitiva jordbruket inte gav några penninginkomster.

Genom dessa olika, icke ekonomiskt betingade åtgärder skapade man alltså ett tvång för afrikanen att arbeta som löntagare två eller tre månader om året för att i utbyte få ihop till skatt och det lilla överskott av föda utan vilket han inte kunde överleva, eftersom den jord han hade kvar att förfoga över inte var tillräcklig.

I länder som Sydafrika, Rhodesia och delvis i Belgiska Kongo infördes det kapitalistiska produktionssättet i mycket stor skala och där tillämpades dessa metoder i mycket stor utsträckning. Man ryckte härigenom upp och stötte ut en stor del av befolkningen ur dess arbetssätt och traditionella liv.

Låt oss i förbigående nämna det hyckleri som följt denna utveckling, nämligen de kapitalistiska bolagens och de vita administratörernas klagan över att de svarta är lata eftersom de inte vill arbeta ens om man i gruvan eller fabriken ger dem möjlighet att tjäna tio gånger mer än vad de traditionellt får ut av sin jord. För 50 eller 70 år sedan hördes samma klagomål över indiska, kinesiska eller arabiska arbetare. Man förnam dem också – vilket väl bevisar den fundamentala likheten mellan alla jordens raser – med syftning på europeiska – fransk, engelska, belgiska, tyska – arbetare under 1600- och 1700-talen. Det är helt enkelt fråga om ett konstant förhållande: i normala fall tycker ingen människa på grund av sin fysiska och psykiska konstitution om att 8, 9, 10 och 12 timmar vara instängd i en fabrik, verkstad eller gruva. Det krävs ett extraordinärt tryck för att få en ovan människa till ett sådant slavarbete.

Det kapitalistiska produktionssättets andra förutsättning och karaktäristiska drag är *produktionsmedlens koncentration till ett monopol i händerna på en enda klass, borgarklassen*. Denna koncentration är i praktiken omöjlig om inte produktionsmedlen undergår en ständig revolution, om de inte blir alltmer komplicerade och dyrbara, åtminstone när det gäller att åstadkomma det produktionsminimum som kan ge upphov till en storindustri.

Inom medeltidens korporationer och skrån härskade stor stabilitet i produktionen; så gick värvyrket i arv från far till son, från generation till generation. Värdet hos en vävares utrustning var relativt lågt, varför varje gesäll kunde hoppas på att förvärva det till yrket svarande motvärdet efter ett antal års arbete. Möjligheten att upprätta monopol kom med den industriella revolutionen som satte igång en oavbruten utveckling, en komplicerad och modernisering som medförde att det fordrades allt mer kapital för att starta ett nytt företag.

Från och med nu blev förvärvet av produktionsmedel en omöjlighet för den stora massan av löntagare. Ägandet av dem blev ett monopol i händerna på den samhällsklass som förfogade över kapital och kapitalreserver och just genom detta innehav kunde ackumulera ytterligare kapital. Den klass som inte ägde något sådant tvingades av själva detta faktum att ständigt förbli utblottad och tvingad att arbeta för andras räkning.

Kapitalismens tredje förutsättning och karaktäristikum är *uppkomsten av en samhällsklass som inte har några tillgångar utöver sina armar och inte någon annan möjlighet att tillfredsställa sina behov än att sälja sin arbetskraft*, men som samtidigt är fri att sälja den och gör så till produktionsmedlens kapitalistiska ägare. Det är uppkomsten av *det moderna proletariet*.

Det moderna proletarietets ursprung och definition

Bland det moderna proletarietets föregångare måste medeltidens rotlösa befolkning nämnas. Dessa människor var inte längre knutna till jorden eller inneslutna i städernas korporationer, skrån och gillen utan kringvandrande och utan rättigheter, och de hyrde ut sin arbetskraft för dagen eller tio minuter för timmen. Det var inte få av medeltidens städer med Florens, Venedig och Brügge som goda exempel där en 'arbetsmarknad' uppstod under 1100-, 1200- eller 1300-talen. På en plats i staden samlades varje morgon fattiga människor som inte tillhörde något

skrå, inte var gesäller och inte ägde några medel för sitt uppehälle och väntade att någon skulle hyra deras tjänster för en timme, en halv eller hel dag o s v.

En annan av det moderna proletariatets källor och en som ligger mycket närmare i tiden än vad som kallats de feodala tjänarstabernas upplösning, den feodaladelns långa och långsamma dekadens som började på 1200- och 1300-talen och i Frankrike slutade med den borgerliga revolutionen vid 1700-talets slut. Under högmedeltiden levde ofta 50-100 hushåll eller fler direkt av godsherrn. Detta antal började minska särskilt under 1500-talet. Det århundradet kännetecknades av en mycket snabb prisstegring och följaktligen en mycket snabb utarmning av alla klasser som levde av fasta penninginkomster och därmed av adeln i hela Västeuropa, som i allmänhet hade konverterat sina naturinkomster till reda pengar. Ett resultat av denna utarmning blev det omfattande avskedandet av tjänare. Det fanns tusentals före detta lakejer, hovmästare och sekreterare som drev längs vägarna, blev tiggare o s v.

Ett tredje ursprung är de binder som drevs från sin jord vid omläggningen av åkern till betesmark. Thomas More formulerade redan på 1500-talet det magnifika slagordet: 'Fåren har ätit upp människorna'. Förvandlingen av åkrar till ängar för fåruppfödning jagade i förening, med utvecklandet av mejeriindustrin tusen och åter tusen engelska bönder från deras jord och därmed till hungersnöd.

Det finns ännu en fjärde rekryteringsbas. Den har spelat en något mindre roll i Västeuropa men en enorm i Central- och Östeuropa, Asien, Latinamerika och Nordafrika, nämligen de hantverkare som gått under i strid med den moderna industri som brutit sig fram i dessa underutvecklade länder.

Låt oss upprepa: det kapitalistiska produktionssättet är ett system där produktionsmedlen blivit monopol i händerna på en enda klass medan producenterna skilts från produktionsmedlen. Producenterna är fria men utblottade på alla existensmedel och därför tvungna att sälja sin arbetskraft till produktionsmedlens ägare för att överleva. Proletariatet kännetecknas alltså inte av att dess löner är så och så höga utan av det faktum att det är utestängt från produktionsmedlen eller inte har tillräckliga tillgångar för att kunna arbeta för egen räkning.

Om man vill veta om det proletära tillståndet håller på att försvinna eller tvärtom breder ut sig är det alltså inte så viktigt att studera arbetarnas och tjänstemännens medellön som att jämföra denna lön med medelkonsumtionen, d v s sätta de möjliga besparingarna i förhållande till kostnaderna för ett nytt företag. Om man finner att varje arbetare eller anställd efter tio års arbete sparar sådär 100-300 000 francs vilket tillåter honom att köpa en liten butik eller verkstad, kan man sluta sig till att det proletära tillståndet är på tillbakagång och att vi lever i ett samhälle där ägandet till produktionsmedlen håller på att spridas och bli allmänt.

Finner man däremot att den stora massan av arbetare och tjänstemän efter ett långt liv är lika fattiga som förut, utan sparpengar och kapital nog för att kunna köpa produktionsmedel, följer därav att det proletära tillståndet långt ifrån att gå tillbaka breder ut sig och är mer omfattande än för 50 år sedan. Ta exempelvis statistiken över den sociala strukturen i Förenta Staterna. Den visar att under de senaste 60 åren har för varje femårsperiod andelen företagare bland amerikaner i verksam ålder minskat. Den del av befolkningen som måste sälja sin arbetskraft har alltså för varje period stadigt ökat.

Undersöker man statistiken över de privata förmögenheternas fördelning kan man konstatera att den överväldigande merparten, kanske 95 % av arbetarna och en stor majoritet (80-85 %) av tjänstemännen inte lyckats skapa ens små förmögenheter. De är därmed helt beroende av

sina löner. Förmögenheterna är i realiteten koncentrerade till en helt liten del av befolkningen. I de flesta kapitalistiska länder äger 1, 2, 2,5, 3,5 eller 5 % av befolkningen 40, 50 eller 60 % av privatkapitalet och resten finns hos 20 eller 25 %. Den förra kategorin utgör storbourgeoisin, den senare de medelstora och små borgarna. Alla som står utanför dessa båda kategorier äger praktiskt taget inget annat än konsumtionsvaror (vilket ibland innefattar bostad). Om den är riktigt gjord är också statistiken över arv och arvskatter mycket avslöjande i det här avseendet.

En för New Yorkbörsens räkning noggrant utförd undersökning av Brookings Institution (en källa som står över varje misstanke om marxism) visar att bara en eller två procent av de amerikanska arbetarna äger aktier, och att denna 'förmögenhet' har ett genomsnittsvärde av 1000 dollar.

Så gott som allt kapital ligger alltså i händerna på bourgeoisin och det förklarar det kapitalistiska systemets självreproduktion. Den som äger kapital kan samla mer och mer, den som inte äger kan knappast heller förvärva något. På så vis vidmakthålls uppdelningen av samhället i en ägande klass och en som är tvungen att sälja sin arbetskraft. Priset på denna d v s lönen konsumeras nästan helt medan den ägande klassen har ett kapital som ständigt växer med mervärdet. Samhällets förmögenhetstillväxt kommer så att säga bara en viss klass, kapitalisterna, tillgodo.

Den kapitalistiska ekonomins grundläggande mekanik

Hur fungerar nu det kapitalistiska samhället?

Om man en dag besöker börsen för tryckta bomullstyger får man inte utan vidare reda på om det finns för lite, tillräckligt eller för mycket tryckta bomullstyger i förhållande till behoven för ögonblicket. Först efter en viss tid kan man få rätt på saken: när det råder överproduktion och en del förblivit osäljbart sjunker priset, när det tvärtom råder brist stiger det.

Prisrörelserna är den termometer som visar om det råder brist eller överflöd och först i efterhand upptäcker man om det arbete som lagts ner i en industrigren varit socialt nödvändigt eller bortslösat, först i efterhand kan man bestämma en varas värde. Detta värde är om man så vill ett abstrakt begrepp, en summa kring vilket priset fluktuerar. Vad är det som för priset att röra på sig och därmed på lång sikt värdet, arbetets produktivitet, produktionen och hela det ekonomiska livet? Vad får det kapitalistiska samhället att röra sig?

Jo *konkurrensen*. Utan konkurrens finns det inget kapitalistiskt samhälle. Ett samhälle där konkurrensen är totalt eliminerad är inte längre kapitalistiskt därför att det saknar sin viktigaste drivfjäder, kapitalsamlandet, och därmed 9110 av sin ekonomiska operationer.

Och vad ligger till grund för konkurrensen? Där finns två begrepp som inte nödvändigtvis är avhängiga av varann. Först föreställningen om den icke kringskurna, *den obegränsade marknaden*. Så den om en mångfald beslutscentra, särskilt när det gäller investeringar och produktion, Om all produktion inom en industrigren radikalt koncentreras till en enda kapitalistisk firma har konkurrensen ändå inte eliminerats, eftersom en obegränsad marknad fortfarande består och en strid råder mellan denna industrisektor och andra för att lägga under sig en större eller mindre del av marknaden. Dessutom finns alltid möjligheten att en ny konkurrent utifrån dyker upp inom den monopoliserade sektorn.

Det omvända förhållandet är också riktigt. Om man kan föreställa sig en helt begränsad marknad där det samtidigt finns ett stort antal företag kämpande om marknaden ifråga så rader konkurrens också där. Det är alltså bara när båda dessa företeelser eliminerats d v s att

en enda producent framställer samtliga varor och marknaden är absolut stabil, stel och utan möjlighet till expansion som konkurrensen kan försvinna helt.

Den historiska utvecklingen från begränsad till obegränsad marknad kan illustreras av de nya klädesfabriker på landsbygden som på 1400-talet avlöste äldre företag i städerna. Sålunda uppstod fabriker utan skråregler, utan gränser för produktionen och därmed för avsättningsmarknaden som försökte nästla sig in och ta kunder överallt. De gjorde det inte bara i produktionsortens omedelbara omgivningar utan de försökte organisera export till mycket avlägsna länder. För åstadkom den stora omvälvningen i handeln på 1500-talet en relativ prissänkning på en hel rad produkter som under medeltiden gällt som lyxvaror och bara kunnat köpas av en liten del av befolkningen. Dessa produkter blev hastigt vida billigare och kom kanske t o m inom räckhåll för en betydande del av folket. Det åskådligaste exemplet är sockret som idag är en vardagsvara som knappast saknas i något arbetarhushåll i Frankrike eller Europa men som på 1400-talet ännu var en utpräglad lyxvara.

Kapitalismens försvarare har alltid framhåvt prissänkningen och markadstillväxten för en lång rad produkter som något positivt hos systemet. Argumentet är riktigt. Det är en av de aspekter som Marx kallade 'kapitalismens civilisatoriska mission'. Det är en dialektisk men verklig företeelse som gjort att fastän arbetskraftens värde har tenderat att sjunka allt eftersom den kapitalistiska industrin i allt snabbare takt producerar de varor som är lönsens värdemässiga motsvarighet så har den också velat stiga, eftersom dess värde innefattar värdet hos en hel serie varor som blivit tillgängliga för masskonsumtion från att tidigare ha förbrukats av en helt liten del av befolkningen.

I själva verket är *hela handelns historia mellan 1500- och 1900-talen historien om en utveckling från lyxvaror till massvaror*, varor avsedda för en allt större befolkningsandels välfärd. Det är först med järnvägarna, de snabba sjökommunikationerna, telegrafens o s v som hela världen kunnat bli en potentiell marknad för varje kapitalistisk storproducent.

Begreppet obegränsad marknad innebär alltså inte bara en geografisk expansion utan också en ekonomisk, en tillväxt av köpkraften. Det väldiga uppsvinget i produktionen av varaktiga konsumtionsartiklar i den kapitalistiska världen under de senaste femton åren har inte kommit till stånd tack vare någon geografisk expansion av den kapitalistiska marknaden. Denna har tvärtom reducerats eftersom en rad länder lämnat den under denna period. För om ens några franska, italienska, tyska, engelska, amerikanska eller japanska bilar exporteras till Sovjetunionen, Kina, Nordvietnam, Cuba, Nordkorea eller Östeuropa. Nej, denna expansion har åstadkommit genom att en mycket större del av den tillgängliga köpkraften (som i sig själv har vuxit) använts för köp av varaktiga konsumtionsvaror. Det är ingen slump att denna expansion åtföljs av en mer eller mindre permanent jordbrukskris i de industriellt mest framskridna kapitalistiska länderna där konsumtionen av ett stort antal jordbruksprodukter inte bara haft en svagare relativ ökning utan också börjat minska absolut. Detta gäller exempelvis för förbrukningen av bröd, potatis och en del frukt som enklare äpplen och päron.

Produktionen för en obegränsad marknad får om konkurrens råder till effekt en produktionsökning, eftersom en sådan medger en sänkning av konsumtionspriset och alltså gör det möjligt att besegra konkurrenten genom att sälja billigare än han.

Om man nu betraktar utvecklingen under lång tid och ser till alla i stor skala producerade varor i den kapitalistiska världen så är det obestridligt att deras värde minskat betydligt. En kostym, en kniv, ett par skor eller en skrivbok har idag ett mycket reducerat värde i arbetstimmar och minuter jämfört med för 50 eller 100 år sedan.

Man måste naturligtvis jämföra det faktiska produktionsvärdet och inte försäljningspriset, vilket senare dels kan innesluta enorma distributions- och försäljningskostnader, dels förstorade monopolvinster. Ta oljan, särskilt den som vi använder i Europa och som kommer från Främre Orienten. Dess produktionskostnader är mycket låga och belöper sig till knappa 10 % av försäljningspriset.

Det är alltså ingen tvekan om att denna nedgång i värdet ägt rum. Tillväxten av arbetets produktivitet innebär en reduktion av varornas värde, eftersom de framställs på allt kortare tid. Detta är det instrument kapitalismen har för att vidga sina marknader och besegra sina konkurrenter.

Genom vilken praktisk åtgärd kan kapitalismen på en gång starkt sänka försäljningspriset och höja produktionen? Genom *mekaniseringen*, genom att utveckla produktionsmedlen, genom allt mer komplicerade maskiner med drivkällor som utvecklats från ångan till elektriciteten.

Tillväxten av arbetets organiska sammansättning

Hela den kapitalistiska produktionen kan värdemässigt återges med formeln $(k) + (v) + (m)$.

Varje varas pris sönderfaller i två delar. En utgörs av *det konserverade värdet* och en annan av *det nyskapade värdet*. Arbetskraften har en dubbel funktion och ett dubbelt bruksvärde. Dels konserverar den värdet hos alla arbetsredskap, maskiner och byggnader, dels skapar den nytt värde varav mervärdet, profiten, utgör en del. En del av det nya värdet återgår till arbetaren, nämligen den som svarar mot hans lön. Den andra, mervärdet, tar kapitalisten hand om utan att ge något motvärde. Lönens motsvarighet benämner vi variabelt kapital eller (v) . Varför kapital? Därför att det egentligen är kapitalisten som lämnar från sig detta värde. Det utgör en del av hans kapital som han ger ut innan värdet i de av arbetarna ifråga tillverkade varorna har realiserats.

Konstant kapital, (k) , kallas allt som omvandlas i maskiner, byggnader, råvaror o s v. Produktionen höjer inte deras värde utan endast konserverar det. Variabelt kapital, (v) , kallas den del varmed kapitalisten köper arbetskraft, därför att det är den enda del som tillåter honom att öka sitt kapital med ett mervärde.

Vilken är då logiken bakom konkurrensen, bakom strävan att höja produktiviteten och mekaniseringsgraden? Denna logik eller kapitalistsamhällets grundläggande strävan är att låta (k) växa, d v s storleken av det konstanta kapitalet i förhållande till det samlade. I kvoten $(k)/((k)+(v))$ tenderar (k) att växa, d v s den del av det totala kapitalet växer som utgörs av maskiner och råvaror och inte av löner. Det växer i takt med mekaniseringen och allteftersom konkurrensen tvingar kapitalisten att höja produktiviteten. Vi kallar denna kvot $(k)/((k)+(v))$ för kapitalets organiska sammansättning. Den visar förhållandet mellan det konstanta och hela kapitalet och vi säger att i det kapitalistiska samhället tenderar denna organiska sammansättning att växa.

Hur kan kapitalisten skaffa nya maskiner? Vad menas med att det konstanta kapitalet undan för undan växer?

Den kapitalistiska ekonomins grundläggande operation är skapandet av mervärde. Men så länge mervärdet bara *produceras* ligger det inneslutet i varorna och kapitalisten kan inte tillgodogöra sig det. Man kan inte förvandla osålda skor till nya maskiner och större produktivitet. För att kunna köpa nya maskiner måste den företagare som äger skorna sälja dem och för en del av det han får kan han köpa maskiner, ett tillskott i det fasta kapitalet.

Med andra ord: *förutsättningen för en kapitaltillväxt är att mervärdet realiseras vilket alltså är detsamma som att mervärdet kapitaliseras.*

Realiserandet av mervärdet är detsamma som försäljning av varor, men en försäljning på sådana villkor att det i varorna inneslutna värdet effektivt realiseras på marknaden. Alla företag som arbetar med för deras samhälle genomsnittlig produktivitet – där alltså produktiviteten motsvarar den socialt nödvändiga arbetstiden – anses genom försäljningen realisera det sammanlagda värde och mervärde som framställs i deras fabriker, varken mer eller mindre. Vi känner redan till att företag som arbetar med en produktivitet utöver genomsnittet suger åt sig en del av det mervärde som produceras i andra fabriker medan de som arbetar under det genomsnittliga bara realiserar en del av sina produkters mervärde och lämnar resten åt tekniskt mer avancerade industrier. Realiserandet av mervärde innebär alltså försäljning av varor under sådana omständigheter att det sammanlagda mervärde som av arbetarna frambringats vid varornas framställning betalas av köparna.

När den mängd varor som framställts under en viss period har sålts har kapitalisten kommit i besittning av en summa pengar som utgör motvärdet till det konstanta kapital som han lagt ner i produktionen, d v s såväl de råvaror som förbrukats som den del av värdet hos maskiner och byggnader som amorterats. Han har också återfått motvärdet till de löner han betalt för att göra produktionen möjlig. Han äger slutligen det mervärde som hans arbetare skapat.

Vad händer med detta mervärde? En del går åt för kapitalistens improduktiva konsumtion, för den stackaren måste leva och uppehålla livet på sin familj och alla som är beroende av honom. Allt han förbrukar för sådana ändamål undandras fullständigt från produktionsprocessen.

En annan del av mervärdet ackumuleras och omvandlas till kapital. Det ackumulerade mervärdet är alltså den del som inte förbrukas vid den härskande klassens improduktiva privatkonsumtion utan förvandlas till kapital. Antingen sker detta som tillskott till det konstanta kapitalet, d v s en tillskottsmängd (mera exakt: tillskottsvärde) av råvaror, maskiner och byggnader eller som tillskott till det variabla kapitalet, d v s som medel att anställa fler arbetare.

Vi förstår nu varför ackumulationen av kapital är detsamma som mervärdets kapitalisering d v s omvandlingen av en del av mervärdet till tillskottskapital. Vi inser också varför den process varigenom kapitalets organiska sammansättning ökar innebär en oavbruten kapitaliseringsprocess d v s arbetarnas produktion av mervärde och kapitalisternas omvandling av detta till byggnader, maskiner, råvaror och fler arbetare.

Det är därför inte riktigt när man hävdar att kapitalisten möjliggör anställandet av arbetare eftersom det är de senare som skapar mervärdet och det är detta av arbetarna skapade och kapitalisten kapitaliserade mervärde som används för att anställa nya arbetare. I själva verket är alla jordens rikedomar, alla fabriker, maskiner och vägar, alla järnvägar, hamnar, flygplatser m m, m m – alltsammans är ingenting annat än materialiseringen av en del av det av arbetarna skapade mervärdet. Denna del har inte betalats för utan den har förvandlats till kapitalistens privategendom och kapital. Den utgör ett enormt bevis på den ständiga utsugning av arbetarklassen som kapitalisterna företagit sedan det kapitalistiska samhällets början.

Skaffar alla kapitalister maskiner och ökar sitt konstanta kapital och dess organiska sammansättning i samma takt? Nej. ökningen av det senare försiggår under konflikter och i en konkurrens som följer den lag som illustrerats av en av mitt lands stora målare, Peeter Breughel: *De stora ormarna slukar de små*. Konkurrensens strid beledsagas därför av en

fortlöpande kapitalkoncentration. Få storföretagare ersätter många små och dessa senare blir tekniker, förvaltare och förmän om inte vanliga anställda och beroende arbetare.

Konkurrensen leder till monopol och koncentration

En annan ständigt verkande lag i det kapitalistiska samhället är kapitalets koncentration. Denna åtföljs av en proletarisering av en del av borgarklassen, en mindre dels exproprierande av en större. Det är därför Marx och Engels i *Kommunistiska manifestet* trycker på att kapitalismen som påstår sig försvara den privata egendomen i själva verket förstör den och att ett litet antal egendomsägare ständigt exproprierar ett större. Det finns några industrigrenar där koncentrationen varit särskilt slående. Under 1800-talet sysslade cirka 100 företag med kolbrytning i Frankrike (i Belgien fanns det nära 200), och inom bilindustrin räknade man i början av detta sekel i länder som USA och England 100 företag eller mer, ett antal som nu minskat till fyra, fem eller maximalt sex.

Det finns visserligen branscher där denna koncentration inte drivits så långt, exempelvis textil och livsmedelsbranscherna. Allmänt gäller: *ju längre kapitalets organiska sammansättning fortskridit i en industrigren, desto längre har koncentrationen gått*. Varför? Därför att ju mindre kapitalets organiska sammansättning är, desto mindre kapital behöver man för att tränga in i branschen och grunda nya företag. Det är vida lättare att samla ihop den halva eller hela miljön som behövs för att bygga en ny textilfabrik än att få ihop de 100 eller 200 miljoner som krävs för ett måttligt stort järnverk.

Kapitalismen har fötts ur den fria konkurrensen och kan inte tänkas utan konkurrens. Men den fria konkurrensen skapar koncentration och koncentration skapar den fria konkurrensens motsats, monopolet. Där det finns få producenter kan de lätt träffa överenskommelser på konsumenternas bekostnad, fördela marknaden mellan sig och förhindra alla större prissänkningar.

Under loppet av ett århundrade tycks kapitalismens hela dynamik ha ändrat karaktär. Först skedde en rörelse mot konstant prissänkning genom att produktionen och antalet företag ständigt ökade. Tonvikten på konkurrens ledde från en viss tidpunkt till koncentration och minskning av antalet företag, varefter de bestående företagen kunde träffa överenskommelser om att inte sänka priserna, avtal som de inte kunde följa utan att inskränka produktionen. Monopolkapitalismen ersatte den fria konkurrensens kapitalism från och med sista fjärdedelen av 1800-talet.

När man talar om monopolkapitalism får man inte tänka sig en kapitalism som helt åsidosatt konkurrensen. Någon sådan existerar inte. Det betyder bara en kapitalism vars innehåll förändrats fullständigt, som inte längre åstadkommer ständiga prissänkningar genom oavåtliga produktionshöjningar, en kapitalism som tillämpar tekniken att dela upp marknaden och befästa dessa delar. Men denna process leder till en paradoxal situation. Varför har kapitalister som tidigare konkurrerat börjat sluta avtal och även begränsa produktionen? Därför att det för dem är ett medel att öka vinsten. De gör det bara om de tjänar på det. En produktionsminskning som möjliggör en prisökning medför större vinster och tillåter alltså kapitalisten att öka sitt kapital. Detta kan inte längre investeras i samma industrigren, för att investera innebär just att öka produktionskapaciteten och ökar produktionen sjunker priset. Kapitalismen har suttit fången i denna motsättning sedan 1800-talets sista fjärdedel. Den går så in i en fas som Marx ensam förutsåg medan den förblev obeaktad av nationalekonomer som Ricardo och Adam Smith, nämligen att det kapitalistiska produktionssystemet börjar missionera. Det breder ut sig över världen med hjälp av en *kapitalexport* som möjliggör

upprättandet av kapitalistiska företag i länder eller inom sektorer där det ännu inte råder monopol.

Monopoliseringen av vissa branscher och monopolkapitalismens utbredning inom vissa länder får till följd en spridning av det kapitalistiska systemet till ännu inte monopoliserade sektorer och ännu inte kapitalistiska länder. Det är därför kolonialismen och alla dess följdföreteelser under loppet av några årtionden kring sekelskiftet spred sig som en löpeld från den del av klotet där det kapitalistiska produktionssystemet tidigare rått till hela jorden. Alla länder hamnade sålunda inom Kapitalets intressesfär och investeringsfält.

Profitemens ständiga minskning

Vi har lärt oss att det mervärde som arbetarna frambringar ligger inneslutet i de tillverkade varorna. Huruvida fabriken kapitalistiska ägare kan realisera detta mervärde eller ej bestäms av marknadssituationen d v s utsikterna för företaget att sälja varorna till ett pris som tillåter att hela mervärdet realiseras. Om vi tillämpar den tidigare behandlade värdelagen kan vi ställa upp följande regel: alla företag med medelhög produktivitet förverkligar det mervärde som arbetarna frambringar d v s säljer sina varor till ett pris som är lika stort som varornas värde. Regeln gäller alltså inte för företag med en produktivitet som är högre eller lägre än den genomsnittliga.

Vilka hör till den förra kategorin? Jo, det är bara frågan om en generalisering av fallet med den late skomakaren. Det är exempelvis ett järnverk som när det i genomsnitt går åt två miljoner arbetstimmar för att framställa 500 000 ton stål använder 2,2, 2,5 eller 3 miljoner. Järnverket slösar alltså med samhällets tillgängliga arbetstid. Om det finns ett antal företag med låg produktivitet, som slösar med det sociala arbetet och inte realiserar hela det mervärde som deras arbetare frambringar så existerar det ett resterande disponibelt mervärde som de företag tillägnar sig som är mer än normalt produktiva, hushållar med det sociala arbetet och just därför kompenseras av samhället.

Den totala mängd mervärde som produceras i ett samhälle har en bestämd storlek som närmare betraktad beror på det antal arbetstimmar som samtliga i produktionen sysselsatta arbetare utför. Denna teoretiska förklaring påvisar bara den mekanik som bestämmer priserna i ett kapitalistiskt samhälle. Hur fungerar denna mekanik i praktiken? För att göra det hela enkelt och tydligt ska vi bortse från industrin i stort och studera en enda bransch.

Låt oss säga att det genomsnittliga försäljningspriset på ett lokomotiv uppgår till 500 000 francs. Vilken är då skillnaden mellan två fabriker med en produktivitet under respektive över genomsnittet? Den första har lagt ut 490 000 på att bygga loket, vilket betyder att den bara får 10 000 i vinst. Den andra däremot tillverkar loket till en kostnad av låt oss säga 380 000. Den har alltså gjort en vinst på 120 000 eller 32 % av omsättningen, medan medelvinsten är låt oss säga 10 % eftersom företag med genomsnittlig produktivitet använder 455 000 och följaktligen har en vinst på endast 45 000.

Med andra ord: den kapitalistiska konkurrensen gynnar de företag som ligger i toppen tekniskt sett. Dessa får en överprofit i förhållande till medelprofiten. Medelprofit är främst ett abstrakt begrepp precis som medelvärde, ett medeltal kring vilket de olika branschernas och företagens verkliga vinster svävar. Kapitalet rör sig mot de sektorer där det förekommer överprofiter och från dem där profitemna ligger under de genomsnittliga. Genom dessa kapitalets strömningar tenderar profitemna att närma sig detta medeltal utan att uppnå det fullständigt och mekaniskt.

På så vis utjämnas profiternas storlek. Det finns en mycket enkel metod att bestämma denna profitens medelhöjd. Man tar summan av det av arbetarna producerade mervärdet, exempelvis i ett visst land och under ett år och sätter det i förhållande till det investerade kapitalet. Hur lyder denna formel för profitens storlek? Jo, den är förhållandet mellan mervärdet och det sammanlagda kapitalet och blir alltså $(m)/((k)+(v))$. Vi måste också beakta en annan formel, $(m)/(v)$, som utvisar mervärdets relativa storlek eller bättre uttryckt *graden av exploatering av arbetarklassen*. Den visar hur det nyskapade värdet fördelas mellan arbetare och kapitalister. Om $(m)/(v) = 100\%$ dvs om det nyskapade värdet delas i två lika stora delar går den första till arbetarna i form av löner och den andra till borgarklassen som utdelningar, räntor osv.

När exploateringsgraden är 100 % sönderfaller alltså en åttatimmars arbetsdag i två delar: fyra timmar under vilka arbetaren producerar det mot sin lön svarande värdet och fyra då han utför gratisarbete, arbete som kapitalisten inte betalar för men vars produkter han lägger beslag på.

Om kapitalets organiska sammansättning ökar dvs om i kvoten $(m)/((k)+(v))$ (k) växer på bekostnad av (v) kan det i förstounde verka som om kvotens värde och därmed profitens storlek skulle minska. (m) produceras ju inte av (k) utan av (v). Men en faktor kan neutralisera denna process: just mervärdets ökning. I kvoten $(m)/((k)+(v))$ växer alltså både täljare och nämnare, och kvoten behåller sitt värde om bådas tillväxt sker efter en bestämd skala.

Mervärdesandelens ökning kan alltså neutralisera en ökning i kapitalets organiska sammansättning. Låt oss säga att värdet av produktionen $(k) + (v) + (m)$ ändras från $100(k) + 100(v) + 100(m)$ till $200(k) + 100(v) + 100(m)$. Kapitalets organiska sammansättning har alltså ändrats från 50 till 66 % och profiten från 50 till 33 %. Men om mervärdesandelen ökar från 100 till 150 så förblir profiten $150/300$, dvs 50 %. ökningen av mervärdesandelen har neutraliserat effekten av tillväxten i kapitalets organiska sammansättning.

Kan rörelsen fortsätta i en takt som gör att de exakt tar ut varann? Här har vi kapitalismens grundläggande svaghet, dess akilleshäla. I längden kan inte de båda rörelserna följas åt. Det finns ingen gräns för ökningen i kapitalets organiska sammansättning. När man nått den fullständiga automationen sjunker (v) till noll. Men kan också (m)/(v) växa utan gräns? Nej, för att mervärde ska kunna produceras måste det finnas arbetare, och den del av dagen då arbetaren förtjänar det mot hans lön svarande värdet får inte försvinna. Andelen kan från 8 sjunka till 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1 timme, 50 minuter. Redan det är en fantastisk produktivitet som möjliggör för arbetaren att åstadkomma lönsens motvärde på 50 minuter. Men han kan inte åstadkomma det på noll minuter och noll sekunder. Detta medför att i längden måste profiten sjunka och personligen tror jag tvärtemot inte så få marxistiska teoretiker, att denna nedgång redan kan påvisas med siffror dvs att profiten i de stora kapitalistiska länderna idag är mycket lägre än för 50, 100 eller 150 år sedan.

Naturligtvis kan under kortare perioder utvecklingen gå åt andra hållet. Det finns många faktorer som spelar in (jag kommer in på dem i samband med nykapitalismen). Men för längre tidrymder är tendensen helt klar såväl för räntan som för profiten. Denna tendens har också livligt uppmärksammats av kapitalismens egna teoretiker. Ricardo talar om den, John Stuart Mill trycker på den, Keynes är ytterst medveten om den. I slutet av 1800-talet fanns ett populärt talesätt i England: kapitalismen kan uthärda allt utom en sänkning av räntan till 2 %, för då försvinner lusten att investera.

Det fanns ett misstag i det resonemanget. Procentkalkyler har ett relativt värde för kapitalisten. Det som intresserar honom är inte den ränta han kan få på sitt kapital utan den totala summa han förtjänar. Och om 2 % inte hänför sig till 100 000 utan till 100 miljoner tänker sig kapitalisten för tio gånger innan han låter kapitalet mögla istället för att nöja sig med den avskryvart låga profit som inte ger honom mer än två miljoner om året.

Man har heller inte i praktiken märkt något avstannande i investeringsaktiviteten på grund av att vinstprocenten minskat förutom en viss nedgång i vissa branscher och under vissa perioder. I industrigrenar och under skeden där expansionen är snabb och profiten tenderar att växa tar sig också investeringsaktiviteten och utvecklingen förefaller att föda sig själv tills tendensen på nytt vänder.

Det kapitalistiska systemets huvudmotsättningar och de återkommande överproduktionskriserna

Kapitalismen strävar att oavbrutet öka produktionen, utsträcka sitt verksamhetsfält till hela jorden och betrakta alla människor som potentiella kunder. (Däri ligger inom parentes sagt en lustig motsättning som redan Marx talar om. Varje kapitalist önskar alltid att hans kolleger ska höja sina arbetares löner för dessa löner betyder en köpkraft som kan riktas mot hans varor. Men han går inte med på att hans egna arbetares löner stiger för det minskar uppenbarligen hans egen profit.)

Världen har på så sätt blivit en ekonomisk enhet med invecklad struktur och är ytterst känsligt beroende av sina olika delar. Ni känner det utnötta talesättet som brukar användas om detta förhållande: om någon nyser på New Yorkbörsen så blir 10 000 malajiska bönder ruinerade.

Kapitalismen skapar ett ytterligare beroende av lönen och en långtgående likriktning av människornas smak. Människan blir hastigt medveten om rikedom hos sina möjligheter medan hon i det förkapitalistiska samhället i princip var begränsad till vad en enda region hade att erbjuda. Under medeltiden åt man ingen ananas i Europa utan bara traktens frukter. Nu äter man frukt som producerats över praktiskt taget hela jorden, t o m sådan indisk och kinesisk som man inte vant sig vid förrän efter andra världskriget.

Det har alltså uppstått ömsesidiga förbindelser mellan alla produkter och människor. Det sker en fortgående socialisering av det ekonomiska livet och detta har blivit en enda enhet, en enda väv. Men hela denna rörelse mot ömsesidigt beroende har galet nog kretsat kring det privata intresset och den privata egendomen, kring ett litet antal kapitalister vars privata intressen mer och mer har kommit i motsättning till intresset hos de miljarder människor som innesluts i den stora enheten.

Det är genom de stora kriserna som motsättningen mellan den fortgående socialiseringen och det privata ägandet blir som mest uppenbar. Den kapitalistiska ekonomins kriser är nämligen absurda fenomen som inte har någon tidigare motsvarighet. Det är inte kriser till följd av brist som de förkapitalistiska utan av *överproduktion*. Det är inte för att det finns för lite att äta utan för att det finns för, mycket livsmedel som arbetslösa brutalt svälter ihjäl.

Vid första påseendet kan detta verka obegripligt. Hur kan någon dö av svält därför att det finns för mycket föda, för många varor? Men insikten i det kapitalistiska systemets mekanik låter en förstå denna skenbara paradox. De varor som inte finner köpare hindrar mervärdet från att realiseras och det investerade kapitalet kan inte längre återställas. Dålig avsättning tvingar därför företagen att slå igen sina företag. De måste följaktligen avskeda sina arbetare, och eftersom dessa inte har några reserver att falla tillbaka på, därför att de inte kan överleva om de inte får sälja sin arbetskraft tvingar arbetslösheten ner dem i det svartaste elände. Allt just därför att det relativa överflödet av varor har orsakat dålig avsättning.

De periodiskt återkommande kriserna är inneboende i det kapitalistiska systemet och kan inte övervinnas inom dess ram. Vi vet sedan länge att detta gäller också för det nykapitalistiska system som vi lever under också om man kallar dessa kriser 'recessioner'. Kriserna är klara

uttryck för systemets grundläggande motsättningar och det återkommande förebudet om att det är dömt att dö förr eller senare. Men det dör aldrig av sig självt. Det måste få en liten stöt för att falla definitivt och den stöten är det vår, arbetarrörelsens, sak att ge det.

3. Nykapitalismen

Nykapitalismens ursprung

1929 års kris ändrade i grunden attityden hos bourgeoisin och dess ideologer till staten, den förändrade vidare samma borgerlighets attityd till sitt eget systems framtid. Borgerlighetens ifrågasättande av systemet har tagit sig olika uttryck. Det har tagit sig formen av försök att konsolidera kapitalismen med fascistiska medel och andra auktoritära experiment som skedde i många länder i östra, centrala och södra Europa. I USA tog det en mindre våldsam form och det är det amerikanska samhället från 1932-40 som förutskickar vad vi idag kallar nykapitalismen.

Vad är orsaken till att det inte är en generaliserad fascistisk erfarenhet utan snarare upplevelsen av en 'idyllisk avspänning' i de sociala konflikterna som så har kommit att utmärka nykapitalismen? Det fascistiska systemet var betingat av en samhällskris och var politiskt och ekonomiskt extremt. Det rådde skarpa konflikter mellan klasserna som ytterst var bestämda av en lång period med ekonomisk stagnation då förhandlingsmarginalen krympt och underhandlingarna mellan arbetarklass och bourgeoisin nästan upphört. Det kapitalistiska systemet hade blivit oförenligt med en överlevande och oberoende arbetarrörelse.

I kapitalismens historia skiljer vi mellan periodiska kriser som inträffar vart 5:e, 7:e eller 10:e år och de längre cykler som den ryske ekonomen Kondratieff först talade om och som man kan kalla 'långa perioder' och som sträcker sig över 25-30 år. Efter en 'lång period' med raskt stigande priser följer ofta en 'lång period' med betydligt långsammare prisstegring. Det förefaller mig uppenbart att perioden 1913-40 var en av dessa 'långa stagnationsperioder' inom den kapitalistiska produktionen. Alla de kortare cykler som inom den följde efter varandra – från kris till kris, från 1913 till 1920, 1920-29, 1929-38-markerades genom särskilt djupa depressioner därför att tendensen på lång sikt var stagnerande. Den 'långa period' som började med andra världskriget och som vi ännu befinner oss i – låt oss säga cykeln 1940-64 eller 1940-70 – karaktäriseras däremot av expansion. Genom denna ökas förhandlingsmarginalen och meningsutbytet mellan bourgeoisin och arbetarklass. Därmed skapas möjligheter att befästa systemet genom de eftergifter man gör för arbetarna och det är en politik som idag tillämpas i Västeuropa och Nordamerika, i morgon kanske också i flertalet sydeuropeiska länder. Det är en nykapitalistisk politik som bygger på ett ganska intimt samarbete mellan den expansiva borgarklassen och konservativa krafter inom arbetarrörelsen och som är baserad på en fortlöpande höjning av arbetarnas levnadsstandard.

Men bakgrunden till hela denna utveckling är ifrågasättandet av och tvivlet på framtiden för det kapitalistiska systemet. Inom bourgeoisins alla betydande skikt härskar nu övertygelsen att ekonomins egen automatik, de sk marknadsmekanismerna, inte kan sörja för systemets fortbestånd. Man kan inte överlåta detta till den kapitalistiska ekonomins inre, automatiska verksamhet utan det krävs medvetna ingrepp, allt fler, större och mer systematiska, för att rädda systemet.

Då borgerligheten inte längre har förtroende för den kapitalistiska ekonomins självvidmakthållande mekanism måste en annan och yttre kraft ingripa för att på lång sikt rädda systemet. Denna andra kraft är staten. Nykapitalismen är en kapitalism som framförallt utmärks av ett växande statligt inflytande över det ekonomiska livet. Det är f ö från denna utgångspunkt som den nu rådande nykapitalismen i Europa kan ses som bara en förlängning av Roosevelts experiment i USA.

För att förstå nykapitalismens ursprung måste vi emellertid också räkna med andra faktorer som förklarar statens ökande inflytande i ekonomiska frågor, nämligen det kalla kriget eller mera allmänt den utmaning mot världskapitalismen som de icke-kapitalistiska krafterna utgör. Denna utmaning gör det alldeles outhärdligt för kapitalismen med ett perspektiv av en svår ekonomisk kris av samma typ som den 1929-32. Man behöver bara tänka sig vad som skulle ske i Tyskland om det i väst funnes fem miljoner arbetslösa medan det i öst vore brist på arbetskraft för att inse det politiskt omöjliga i en sådan situation. Det är därför som samhällsingripandet i ekonomin i de kapitalistiska länderna främst är anti-cykliskt, eller som man också kan säga, krisutjämning.

En ständig teknologisk revolution

Låt oss ett ögonblick stanna inför det fenomen förutan vilket den nykapitalism som vi sedan femton år lever i inte går att förstå, nämligen expansionen på lång sikt.

För att förstå den, för att förstå orsakerna till den 'lång period' som börjar med andra världskriget måste vi hålla i minnet att vi finner samma gemensamma faktor i de flesta expansiva cykler i kapitalismens historia. Det är ingen tillfällighet att det var en expansiv period av samma slag som föregick stagnations- och krigsperioden 1913-40. Det skede i kapitalismens historia som förlöpte under slutet av 1800-talet var extremt fredligt. Krig förekom nästan inte alls och de tekniska upptäckter man gjort under den föregående fasen började nu att tillämpas. I den expansionsperiod som vi nu upplever hjälper vi själva till att accelerera takten för den ekonomiska utvecklingen, den utveckling för vilken inte ens termer som den andra eller tredje industriella revolutionen är helt tillämpliga. Vi befinner oss i realiteten inför en nästan oavbruten förändring av produktionstekniken och detta är snarast en biprodukt av den ständiga upprustningen, till det kalla krig vi lever under sedan det andra världskrigets slut.

Om vi noggrant undersöker ursprunget till de tekniska förändringarna i produktionen kommer vi att finna att det i nittionio procent av alla fall är militärt. Vi kommer att finna att det rör sig om biprodukter till den nya teknik som först använts på det militära området och därefter funnit tillämpning på det produktiva, i den mån denna teknik överhuvudtaget offentliggörs. Att denna tes är sann visas av att den i dagens Frankrike används som huvudargument av anhängare till ett franskt atomvapen. De säger att om vi inte utvecklar det franska atomvapnet – Force de frappe – kommer vi inte att behärska den teknik som inom 15-20 år utgör en betydande del av de industriella produktionsmetoderna (alla biprodukter på det industriella området till atomtekniken etc.).

Jag ska inte här polemisera mot denna tes som jag annars finner oacceptabel, jag vill bara understryka att den om än på ett extremt sätt bekräftar att de flesta teknologiska förändringarna på det industriella området och i produktionstekniken i allmänhet är biprodukter till den tekniska revolutionen på det militära området.

I den mån som vi lever under ett permanent kallt krig karaktäriserat av en forskning som ständigt förändrar tekniken för rustningsområdet är detta en ny faktor, en källa som s a s är utomteknisk, som stimulerar de oavbrutna förändringarna i produktionstekniken. Förr i tiden när någon sådan autonomi inte fanns i den teknologiska forskningen var denna främst en angelägenhet för företagen. Då fanns det ett utomordentligt gott skäl att vilja ha en cyklisk utveckling av den. Man sade: vi måste dämpa den takt som nya uppfinningar görs i, för vi har ytterst dyrbara anläggningar som vi måste amortera. De måste bli lönsamma, anläggningskostnaderna måste täckas innan företagen är redo för en ny fas av teknologisk

förändring. En del ekonomer t ex Schumpeter har tagit denna cykliska rytm av teknologiska revolutioner som förklaring till varför expansiva 'långa perioder' följs av stagnerande.

I dag spelar detta ekonomiska motiv inte längre samma roll. På det militära planet finns inga rimliga skäl att stoppa forskningen efter nya vapen. Tvärtom finns alltid faran att motståndaren upptäcker ett nytt vapen innan man själv har gjort det. Det existerar därför en stark stimulans för en forskning som fortgår utan avbrott och praktiskt taget utan ekonomiska begränsningar (åtminstone gäller detta för USA), och detta medför att nya uppfinningar oavbrutet görs. Det betyder att vi lever i en epok av ständiga förändringar inom produktionstekniken. Vi behöver bara erinra oss vad som åstadkommit under de tio, femton senaste åren – atomenergis frigörelse, automationen, datamaskinerna, miniatyrtekniken, lasern och en hel rad andra fenomen – för att bli varse denna oavbrutna teknologiska revolution. Men denna medför en förkortning av tiden för det fasta kapitalets förnyelse. Detta förklarar både expansionen på världsnivå som liksom all expansion på lång sikt främst bestäms av de fasta investeringarnas storlek och förkortningen av längden hos den grundläggande ekonomiska cykeln, som bestäms av livstiden för det fasta kapitalet. Då det fasta kapitalet nu förnyas snabbare krymper också cykelns längd, vi får inte längre kriser vart sjunde eller tionde år utan i stället recessioner (= lindrigare kriser) vart fjärde eller femte. Det innebär att vi har kommit in i en följd av cykler som är åtskilligt snabbare och kortare än de i perioden före andra världskriget.

Det har, för att nu avsluta denna genomgång, inträffat ännu en viktig förändring i de förhållanden vari kapitalismen existerar och utvecklas. Vad jag syftar på är å ena sidan utvidgningen av det s k socialistiska lägret och å den andra den koloniala revolutionen. En förstärkning av det socialistiska lägret är också en förlust för världskapitalismen – man skulle kunna säga en förlust av råvaror, av investerings- och avsättningsmöjligheter, men detta är paradoxalt nog inte fallet vad beträffar den koloniala revolutionen. Tvärtom, en av de faktorer som förklarar vidden av de imperialistiska ländernas ekonomiska tillväxt är att i den mån som denna revolution stannar kvar inom kapitalismens ram stimulerar den de imperialistiska ländernas produktion och export av maskinutrustning etc, av produkter från deras tunga industri. Det innebär att industrialiseringen av de underutvecklade länderna, nykolonialismen, framväxten av en ny bourgeoisie i de koloniala länderna är ytterligare ett stöd för en expansion på lång sikt i de kapitalistiska länderna. I grund och botten har den samma verkan som den teknologiska revolutionen. Båda leder till en ökning av den tunga industrins produktion, i synnerhet maskin- och vapenindustrins. En del av dessa maskiner hjälper till att påskynda förnyelsen av det fasta kapitalet medan andra bistår vid industrialiseringen och uppbyggandet av de nu självständiga kolonierna.

På så vis kan vi förstå bakgrunden till den nykapitalism som vi nu upplever. Denna bakgrund är en period som jag tror är begränsad i tiden i likhet med analoga perioder i det förflutna. (Jag tror inte alls att denna expansiva period ska vara för evigt och att kapitalismen nu har funnit det mirakelmedel som gör det möjligt att undgå inte bara kriser utan också växlingar mellan de 'långa perioderna' av expansion och stagnation). Den ställer dock Västeuropas arbetare inför denna expansions speciella problem.

Vad är nu det karaktäristiska för samhällets ingripande i den kapitalistiska ekonomin?

Rustningskostnadernas betydelse

Ett första objektivt fenomen som i hög grad underlättar ett växande statligt inflytande i det ekonomiska livet är just det kalla krigets och de därmed sammanhängande rustningarnas

varaktighet. Ty det som innebär varaktighet åt det kalla kriget, åt rustningarna, åt en extremt hög militärbudget medför också statens kontroll över en betydande del av nationalinkomsten. Om man jämför ekonomin i dagens stora kapitalistiska länder med den före första världskriget lägger man genast märke till den mycket viktiga strukturella förändring som har inträffat. Den är resultatet av militärutgifternas ökning i statsbudgeten, vilken före 1914 upptog 5-6 % av nationalinkomsten medan den i dagens kapitalistiska stater utgör 15-20 %, ja ibland tom 30 %.

Redan från början och oberoende av varje tanke på något planerande ingrepp i ekonomin, genom blotta ökningen av de ständiga rustningskostnaderna kontrollerar alltså staten en betydande del av nationalinkomsten.

Jag sade att det kalla kriget kommer att bestå under mycket lång tid, därom är jag helt övertygad. Det blir varaktigt därför att klassmotsättningen mellan de båda stormaktslägren är varaktigt, därför att det inte finns något rimligt skäl som på kort eller lite längre sikt gör det troligt med vare sig en frivillig nedrustning av den internationella bourgeoisin inför motståndare med vilka de står ansikte mot ansikte över hela världen eller en överenskommelse mellan USA och Sovjet som snabbt skulle tillåta dem att minska rustningskostnaderna med hälften, två tredjedelar eller t o m tre fjärdedelar.

Pierre Naville har i en artikel i *Nouvelle Revue Marxiste* med en rad siffror från den franska budgeten 1956 visat militärutgifternas faktiska betydelse för åtskilliga industrigrenar. Många av de viktigaste branscherna däribland dem som leder den tekniska utvecklingen arbetar i huvudsak för statens räkning och skulle snart dö om statsbeställningarna upphörde; det gäller flygplans-, elektronik-, varvs-, telekommunikations- och inte minst atomindustrin. I USA är situationen densamma, men då dessa branscher där är mer utvecklade och då den amerikanska ekonomin är mycket mera omfattande är där hela regioner beroende av dessa branscher. Man kan säga att Californien som är den mest expansiva staten till stor del lever på USA:s militärbudget. Om USA skulle avrusta men förbli kapitalistiskt blev det en katastrof för Californien där raket, flygvapen och den elektroniska industrin är lokaliserad. Man behöver inte bemöda sig alltför mycket för att förstå konsekvenserna av denna speciella situation för denna stats borgerliga politiker: ni kommer inte att finna dem på plats i kampen för nedrustning.

Ett andra fenomen som vid första anblicken verkar vara motsatsen till det första är ökningen av de sociala utgifterna, av allt som är mer eller mindre förbundet med socialförsäkringarna. Deras andel i samhällsutgifterna och i synnerhet i förhållande till nationalinkomsten har stigit kraftigt sedan 25-30 år tillbaka.

Hur kriserna dämpats till recessioner

Med denna ökning av socialförsäkringarna följer åtskilliga andra fenomen.

Vi har främst trycket från arbetarrörelsen som alltid siktat att mildra en av de påtagligaste konsekvenserna av den proletära tillvaron: *otryggheten*. Eftersom priset på arbetskraften i stort sett bara täcker dess nödvändiga levnadskostnader kastar varje avbrott i försäljningen av denna arbetskraft – d v s varje händelse som hindrar arbetaren från att arbeta normalt: arbetslöshet, sjukdom, invaliditet, ålderdom – proletären i det djupaste armod. Under det kapitalistiska systemets första tid kunde en arbetare i nöd bara vända sig till välgörenheten, den allmänna eller den privata. Resultatet var obetydligt, materiellt sett, men det vanns till priset av oerhörda kränkningar av arbetarens mänskliga värdighet. Så småningom framtvungade arbetarrörelsen principen om *socialförsäkringar* mot olyckor av olika slag, först

frivilliga men sedan obligatoriska: sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring och pensionsförsäkring. Till slut ledde denna kamp till principen om den sociala tryggheten som i teorin skulle skydda löntagaren mot varje förlust av arbetslön.

Här kommer statens intressen in. Kassorna som samlar upp de betydande belopp som ska finansiera denna sociala trygghet disponerar ofta över ett betydande och tillgängligt kapital. De kan placera detta i statliga fonder d v s låna ut dem åt staten (i princip på kort tid). Naziregimen var den första som använde sig av detta tillvägagångssätt som senare utsträckts till flertalet kapitalistiska länder.

Den alltmer betydande ansvällningen av dessa socialförsäkringsfonder har lett till en speciell situation som ställer arbetarrörelsen inför ett praktiskt och teoretiskt problem. Den anser med all rätt att de summor som inbetalas till socialförsäkringskassorna – vare sig detta sker genom arbetsgivarna eller staten eller genom att en del av arbetarnas löner hålls inne – helt enkelt utgör en del av lönen, en 'indirekt lön' eller en 'uppskjuten lön'. Detta är den enda rimliga inställningen och den överensstämmer f ö med den marxistiska värdeteorin. Denna räknar ju priset på arbetskraften som hela den lön som arbetaren får i utbyte mot sin arbetskraft oberoende av om den betalas ut omedelbart, direkt lön, eller senare, uppskjuten lön. Av detta skäl bör den lika och gemensamma förvaltningen (fackföreningarna-företagarna, fackföreningarna-staten) ses som en kränkning av arbetarnas rätt. Eftersom kassornas fonder tillhör endast arbetarna ska varje inblandning av andra sociala krafter än fackföreningarna i deras förvaltning tillbakavisas. Arbetarna bör inte mera tillåta en 'gemensam förvaltning' av sina löner än kapitalisterna av sina bankkonton.

Men ökningen av inbetalningarna till socialförsäkringarna har kunnat skapa en viss 'spänning' mellan den direkta och den uppskjutna lönen. Många fackföreningar opponerar sig mot en ökning av den uppskjutna lönen och skulle i stället vilja koncentrera sina ansträngningar på att öka den lön som direkt utbetalas till arbetaren. Man måste emellertid inse att bakom idén om uppskjuten lön ligger *klassolidariteten*. I realiteten är inte sjukförsäkringarna o s v grundade på principen om 'individuell kompensation' (var och en tar ut det som han betalt in eller som arbetsgivaren betalt in åt honom) utan på principen om *försäkring*, d v s på den matematiska risken, d v s på solidariteten: de som inte råkar ut för olyckor betalar för att de som gör det ska kunna skyddas helt. Den princip som ligger under denna praktik är klassolidaritetens d v s arbetarnas intresse av att hindra *uppkomsten av ett underproletariat*. Detta skulle inte bara försvaga de arbetande massornas kampmoral (varje individ skulle frukta att förr eller senare kastas ner däri) utan också innebära en risk för (ökad konkurrens om arbetstillfällena och därigenom pressa ner lönerna. Under dessa förhållanden bör vi i stället för att klaga över den 'onödiga' storleken hos den uppskjutna lönen snarare visa på dess himmelsskriande otillräcklighet som gör att de flesta gamla arbetare t o m i de rikaste kapitalistiska länderna får uppleva en oerhörd sänkning av sin levnadsstandard.

Den verkningsfulla lösningen på problemet om spänningen mellan den direkta och den indirekta lönen är att kräva att denna solidaritet som är begränsad endast till arbetarklassen ska omfatta alla samhällsmedlemmar, d v s en omformning av socialförsäkringarna till 'Services Nationaux' för hälsan, sysselsättningen och ålderdomen, *finansierad av en progressiv inkomstskatt*. Det är bara på detta sätt som systemet med uppskjuten lön leder till en verklig och betydande höjning av lönerna och en reell omfördelning av nationalinkomsten till förmån för löntagarna.

Man måste erkänna att detta hitintills aldrig har förverkligats i stor skala under det kapitalistiska systemet och man frågar sig om det är möjligt utan att framtvinga en liknande kapitalistisk kris som den som man genast skulle finna under en period av revolutionär kris.

Det mest intressanta med socialförsäkringen sådan den utformades i Frankrike efter 1944 eller framförallt den nationaliserade hälsovården i England efter 1945 är att de har finansierats mera genom en *beskattning av arbetarna själva* än genom en beskattning av borgarklassen. Det är därför man aldrig under ett kapitalistiskt system har kunnat åstadkomma en verklig och radikal omfördelning av nationalinkomsten med hjälp av skatterna, en av reformismens stora myter.

En ytterligare aspekt på den vikt som den uppskjutna lönen har tilldelats i de industrialiserade kapitalistiska ländernas nationalinkomst är just dess *anticykliska* karaktär.

Vi finner här ännu ett skäl varför den borgerliga staten, nykapitalismen, har intresse av att öka volymen av denna 'uppskjutna lön'. Det är den som förhindrar en alltför snabb och kraftig sänkning av nationalinkomsten om en kris skulle inträffa.

Då arbetaren förr i tiden förlorade sin anställning sjönk hans lön till noll. Om en fjärdedel av ett lands arbetskraft var utan sysselsättning så sjönk löntagarnas inkomster automatiskt med en fjärdedel. Man har ofta skildrat de fruktansvärda följderna av en sådan inkomstsänkning, av en sådan minskning av den 'totala efterfrågan' för hela ekonomin. Det gav den kapitalistiska krisen bilden av en kedjereaktion som fortskred med skräckinjagande logik och ödesbundenhet.

Antag exempelvis att en kris bryter ut i kapitalvarusektorn och att denna tvingas slå igen fabriker och avskeda arbetare. Den inkomstsänkning som dessa får minskar kraftigt deras inköp av konsumtionsvaror. På grund härav blir det snabbt överproduktion i konsumtionsvarusektorn och denna blir i sin tur tvungen att inskränka driften. Så sjunker inköpen av konsumtionsvaror än en gång och lagren ökar. Denna sektor blir hårt drabbad och den minskar eller inställer sina inköp av kapitalvaror. Det innebär att ytterligare företag inom den tunga industrin stängs och att alltså ytterligare arbetskraft friställs. Köpkraften sjunker och krisen inom den lätta industrin förvärras än mer, vilket i sin tur medför nya avskedanden o s v.

Men i och med att ett effektivt system för arbetslöshetsförsäkring har kommit till stånd *dämpas krisens kumulativa verkningar* och ju mer arbetslöshetsersättningen höjs desto mer motverkas krisen. Om den t ex uppgår till 60 % av lönen betyder inte ett avskedande ett bortfall av hela lönen utan bara av 40 %. 25 % arbetslösa i ett land betyder bara 10 % i minskade inkomster. Köpen av konsumtionsvaror minskar därför inte så mycket och krisen inom denna sektor blir heller inte så kraftig etc. Kort sagt: krisen upphör att utvecklas i spiralform – den har stoppats på halva vägen. Det som idag kallas '*recession*' (tillfällig tillbakagång) är ingenting annat än en klassisk kapitalistisk kris som har dämpats främst genom effekten av socialförsäkringarna.

I min *Traité d'Economie Marxiste* återger jag en rad uppgifter om de senaste amerikanska recessionerna som empiriskt bekräftar denna analys. Enligt dessa siffror förefaller det i själva verket som om 1953 och 1957 års recessioner till en början var så intensiva och av en sådan omfattning att de på alla punkter var jämförbara med de värsta kriserna i det förflutna (1929 och 1938). Men tvärtemot dessa kriser upphörde recessionerna 1953 och 1957 att förstärkas efter några månader – de hade alltså stoppats på halva vägen. Vi förstår nu en av de grundläggande orsakerna till denna förvandling av kriser till recessioner.

Vad beträffar fördelningen av nationalinkomsten mellan kapital och arbete har ansvällningen av militärbudgeten en motsatt effekt mot ökningen av den 'uppskjutna lönen' eftersom ju i varje fall en del av denna härrör från bourgeoisins extra inbetalningar. Men med tanke på de

anticykliska effekterna spelar de båda samma roll för att dämpa krisernas häftighet och för att ge nykapitalismen ett av dess särdrag.

Den totala efterfrågan kan delas upp i två kategorier, en som riktar sig mot konsumtionsvaror och en mot kapitalvaror. ökningen av socialförsäkringarnas fonder gör det möjligt att undvika en kraftig nedgång av konsumtionen efter det att kriserna börjat. ökningen av de offentliga utgifterna (framför allt militärutgifterna) gör att man kan undvika en kraftig nedgång av efterfrågan på kapitalvaror. På detta sätt arbetar nykapitalismen: den avlägsnar inte kapitalismens motsättningar – kriserna bryter ut som förut och det medel som skulle garantera en oavbruten, mer eller mindre harmonisk tillväxt har kapitalismen ännu inte funnit – men minskar krisernas omfattning och intensitet. Det går åtminstone tillfälligt, inom ramen för en 'lång period' av accelererad tillväxt och till priset av en ständig inflation.

Tendensen till ständig inflation

En konsekvens till alla de fenomen som vi talat om och som har alla deras anti-cykliska effekter är den tendens till permanent inflation som tydligt visat sig i den kapitalistiska världen sedan 1940.

Grundorsaken till denna ständiga inflation är rustningssektorns betydelse i de flesta stora kapitalistiska länders ekonomi. Ty produktionen av krigsmateriel har den egenheten att den skapar köpkraft genom sina löneutbetalningar på exakt samma sätt som konsument- och kapitalvaruindustrin – i fabriker som tillverkar stridsvagnar eller gevär betalar man löner liksom i maskin- och textilfabrikerna och fabrikernas kapitalistiska ägare stoppar på sig profit precis som kapitalisterna i järn- eller textilindustrin – men i utbyte mot denna tillkommande köpkraft kastas inga nya varor ut på marknaden. Parallellt med skapandet av köpkraft i den klassiska ekonomins båda sektorer, konsumtions- och produktionssektorn, uppträder på marknaden en mängd varor som kan suga åt sig denna köpkraft. Skapandet av köpkraft bland rustningsindustrins arbetare kompenseras däremot inte av någon varutillväxt, det skapas varken konsumtions- eller produktionsartiklar som skulle kunna suga upp den nya köpkraften.

Den enda situation vari militärutgifterna inte skulle skapa inflation vore då de helt betalades med skattemedel och i sådana proportioner att den relativa köpkraften hos arbetare och kapitalister förblev densamma, liksom förhållandet mellan konsumtions- och kapitalvaror. Denna situation existerar inte i något land, inte ens där skattetrycket är högst. Särskilt gäller för USA att militärutgifterna inte täcks av höjda skatter, av en minskning av den tillkommande köpkraften och härav uppkommer tendensen till permanent inflation.

Det finns ännu ett fenomen av strukturell natur i den kapitalistiska ekonomin under det monopolistiska skedet som har utjämnande effekt, och det är prisstelheten i vikande konjunkturer.

Det faktum att de stora monopolistiska trusterna utövar en hård för att inte säga total kontroll över en rad marknader, främst marknaden för varaktiga konsumtionsvaror och kapitalvaror, bevisas av frånvaron av priskonkurrens i klassisk mening. Varje gång som utbudet är mindre än efterfrågan stiger priserna medan priserna är stabila eller sjunker endast obetydligt när utbudet är större än efterfrågan. Detta fenomen har konstaterats sedan snart 25 år inom bl a den tunga industrin. Det är förbundet med den expansion på lång sikt som vi nyss talade om, för vi måste anständigtvis tillstå att vi inte kan förutsäga prisutvecklingen på varaktiga konsumtionsvaror då denna expansionsperiod är över.

Det är inte uteslutet att när överskottskapaciteten förstärks kan detta leda till en ny priskonkurrens och väsentliga prisfall. Man kunde hävda att den beryktade bilkris som väntar under andra hälften av sextioalet skulle kunna sugas upp på ett relativt enkelt sätt i Västeuropa om försäljningspriset på småbilarna sänktes till hälften. Det bleve då en sådan efterfrågeökning att denna överskottskapacitet sannolikt skulle försvinna på ett normalt sätt. Nu förefaller det inte möjligt men om den knivskarpa konkurrensen fortsätter inom den europeiska bilindustrin under lång tid, 5-6 år, något som är helt realistiskt, så är det en eventualitet som inte ska uteslutas. Låt mig genast tillägga att en annan utväg är troligare, nämligen att överskottskapaciteten minskas genom nedläggning och stängning av en hel rad företag, vilket helt skulle hindra varje betydande prissänkning. Det är den normala reaktionen inför en liknande situation under ett system med monopolistisk kapitalism. Det behöver inte utesluta den andra möjligheten, men för ögonblicket har vi inte fått uppleva den på något område. Se t ex på oljebranschen. Vi har där haft en potentiell överproduktion under sex år. Men de prissänkningar som trusterna – vilka gör vinster på 100 och 150 % – samtyckt till är mycket beskedliga (de rör sig om 5 eller 6 %) när man betänker att de skulle kunnat reducera bensinpriset med hälften om de velat.

Borgfredsekonomin: den 'ekonomiska programmeringen'

Den andra sidan av nykapitalismens medalj är de fenomen man kan sammanfatta under etiketter som 'borgfredsekonomi', 'ekonomisk planering' eller 'ramplanering'. Det är en annan form av medvetet ingripande i ekonomin, tvärt emot andan i den klassiska kapitalismen men ett ingripande som inte längre främst är statsmaktens verk utan snarare resultatet av ett samarbete, en integrering mellan å ena sidan statsmakten och å den andra kapitalistiska grupperingar.

Hur ska man kunna förklara denna allmänna tendens till 'borgfredsekonomi', till 'ekonomisk planering'?

Vi måste utgå från ett reellt behov hos storkapitalet, ett behov som härrör just från det fenomen som jag beskrev i mitt första avsnitt. Jag talade där om hur produktionsfaktorerna (maskiner o s v) förnyades i allt snabbare takt genom en mer eller mindre permanent teknologisk revolution. Men om omsättningshastigheten för det fasta kapitalet ökar blir det nödvändigt att amortera allt större investeringar under allt kortare tid. Det är här som orsaken till den kapitalistiska programmeringen av ekonomin ligger, till denna press mot borgfredsekonomi.

Dagens monopolistiska kapitalism koncentrerar tiotals miljarder i investeringar som snabbt måste amorteras. Den kan inte längre tillåta sig lyxen att riskera omfattande periodiska fluktuationer. Den måste vara säker på sina intäkter åtminstone under de mellanperioder som ungefärligen motsvarar amorteringstiden för det fasta kapitalet, dvs perioder som nu räcker 4-5 år.

Företeelsen har fö kommit inifrån det kapitalistiska företaget självt där den alltmer invecklade produktionsprocessen förutsätter ett alltmer precist planeringsarbete för att det hela ska kunna fungera. Den kapitalistiska programmeringen innebär ytterst ingenting annat än en utvidgning eller mera exakt en samordning på nationell nivå av det som redan utbildats på det stora företags, trustens och kartellens nivå.

Vad är det mest karaktäristiska för denna ramplanering? I motsats till en socialistisk planering som alltså är av helt annan natur gäller det *inte alls att fastställa en rad mål för produktionen och garantera att dessa effektivt uppnås* utan bara att samordna de investeringsplaner som de

privata företagen redan utarbetat. Denna nödvändiga samordning åstadkommes främst genom att man framhäver några mål som viktigast för samhället d v s som motsvarar bourgeoisins sammantagna intressen.

Utförandet kan vara osofistikerat som i Belgien eller Storbritannien eller mera raffinerat som i Frankrike där det hela är skickligare kamouflerat och systemets klasskaraktär mindre uppenbar, men trots det identisk med den ekonomiska planeringen i andra kapitalistiska länder. I huvudsak består aktiviteten hos alla dessa 'planbyråer', 'plankommissioner', 'programmeringsbyråer' i att rådfråga representanter för olika företagaregrupper, att gå igenom deras investeringsplaner och få dessa att så att säga 'harmonisera' med varandra.

Gilbert Mathieu har i tre artiklar i *Le Monde* (mars 1962) visat, att medan 200 fackföreningsmän deltagit i de olika planeringskommissionernas verksamhet har 1289 företagschefer eller arbetsgivarrepresentanter varit representerade där. 'I praktiken', uppskattar François Perroux, 'konstrueras och verkställs den franska planen under ett dominerande inflytande av de stora företagen och storfinansintressena'. Och Le Brun har fast han är en av de mest moderata fackföreningsledarna bekräftat att den franska planeringen 'huvudsakligen är ett avtal mellan kapitalets och statens spetsar, där de förstnämnda normalt har mer inflytande än de senare'.

Denna jämförelse mellan och samordning av företagens beslut är utomordentligt nyttig för dem: den utgör ett slags sondering av marknaden på nationell skala och lång sikt vilket är mycket svårt att utföra med gängse teknik. Men grunden för alla studier och kalkyler förblir de siffror som företagssidan lagt fram som sina förmodanden.

Denna slags programmering, 'ramplaneringen', har alltså två karaktäristiska drag:

Å ena sidan blir den mycket snävt centrerad kring företagarintressena vilka är utgångspunkten för kalkylen. Och när man talar om företagen är det inte alla det gäller utan bara bourgeoisins dominerande skikt d v s monopolen och trusterna. I den mån som det kan råda någon intressekonflikt mellan de mäktigaste monopolen (se t ex konflikten om stålpriset i USA för något år sedan mellan stålproducerande och stålkonsumerande trustar) spelar statsmakten rollen av skiljedomare och dömer till fördel för den ena eller andra kapitalistiska gruppen. Det är borgerlighetens styrande skikt som handlar för alla aktieägare, för alla sina medlemmar, i den dominerande gruppens intresse och inte i demokratins eller det stora flertalets.

Å andra sidan finns det en osäkerhet som ligger till grund för alla dessa kalkyler. Den beror på planeringens rent intuitiva karaktär och på det faktum att statsmakten liksom privatintressena inte har något instrument för att kunna förverkliga sina avsikter.

Under tiden 1956-60 gjorde 'programmerarna' i C.E.C.A. likaväl som de belgiska planerarna vid två tillfällen mycket grova misstag vad beträffar förutsägelseerna om kolkonsumtionen i Västeuropa och särskilt i Belgien. Under Suezkrisen förutsåg de en ökning från 30 till 40 miljoner ton per år. Konsumtionen sjönk till 20 miljoner. När detta blivit uppenbart försäkrade de att den nedåtgående trenden skulle fortsätta. Men till 1963 steg konsumtionen igen, från 20 till 25 miljoner ton om året. Detta medförde särskilt under vintern 1962-63 en akut kolbrist, och Belgien tvingades t o m att importera kol – från Vietnam.

Detta exempel tillåter oss att fatta kärnpunkten i den teknik som 'programmerarna' tvingas använda nio gånger av tio sina kalkyler: det rör sig om en enkel *projektion in i framtiden av*

den aktuella utvecklingstendensen på sin höjd korrigerad med en koefficient för efterfrågeelasticiteten som beräknas ur förutsägelseerna om den allmänna expansionen.

Staten garanterar profiten

En annan aspekt av denna 'borgfredsekonomi' som understryker dess farliga karaktär för arbetarrörelsen är att föreställningen om en 'social programmering' eller en 'inkomstpolitik' finns införstådd i den 'programmerade ekonomin'. Det är omöjligt att garantera trusterna stabilitet i deras utgifter och inkomster i fem års tid, ända tills deras nya installationer har avskrivits utan att också garantera stabilitet i löneutgifterna. Man kan inte 'planera omkostnaderna' om man inte på samma gång 'planerar kostnaderna för arbetskraften' d v s om man inte förutser en bestämd löneutveckling och försöker att strängt hålla sig till den.

Arbetsgivare och regeringar har försökt tvinga på fackföreningarna i hela Västeuropa denna utveckling. Dessa ansträngningar tar sig främst uttryck i en förlängning av avtalstiden, i en lagstiftning som gör det svårare att genomföra överraskande strejker, en enorm propaganda för 'inkomstpolitik', som tydligen är den enda 'garantin' mot 'inflationshotet'.

Detta är givetvis en fälla för arbetarna och arbetarrörelsen, främst av ett skäl som härrör ur den kapitalistiska ekonomins själva natur. I det kapitalistiska systemet är lönen priset på arbetskraften. Detta pris oscillerar kring värdet hos denna arbetskraft enligt lagen om utbud och efterfrågan. Men hur är den normala utvecklingen av maktförhållandena, hur fungerar rörelsen av utbud och efterfrågan under den ekonomiska cykelns lopp? Under recessionsperioden och själva återhämtningen råder arbetslöshet som pressar ner lönerna och skapar stora svårigheter för arbetarna att tillkämpa sig löneökningar. Men vilken fas av cykeln är mest gynnsam för lönehöjningar? Det är uppenbarligen den fas då det råder full sysselsättning och t o m brist på arbetskraft d v s i 'boomens' sista fas, i den överhettade högkonjunkturen.

Det är under denna fas som en strejk för löneökningar är lättast att genomföra. Arbetsgivarna är då benägna att gå med på löneökningar t o m utan strejker under trycket av arbetskraftsbrist. Men varje kapitalistisk konjunkturokonom säger att det just under denna fas ur 'stabilitetens synpunkt', och *försåvitt man inte sätter den kapitalistiska profiten ifråga* (för den underförstås alltid i detta slags resonemang) är farligast att strejka och försöka höja lönerna. Ty om man ökar den totala efterfrågan då det redan råder full sysselsättning blir den tillkommande efterfrågan automatiskt inflatorisk. Med andra ord: borgfredsekonomens hela logik går just ut på att undvika strejker och lönekrav *under den enda fas i cykeln då maktförhållandena mellan klasserna är till arbetarnas förmån d v s under den enda fas då efterfrågan på arbetskraft markant överstiger utbudet*, då lönerna skulle kunna ta ett språng framåt, då omfördelningen av nationalinkomsten mellan löner och profiter skulle kunna ske till förmån för lönerna.

Om man kom överens om att hindra de s k inflatoriska löneökningarna under just denna fas skulle detta leda till en minskning av löneökningarna under hela cykeln. Man skulle erhålla en cykel där lönerns relativa andel av nationalinkomsten tenderade att ständigt sjunka. Det har den gjort redan under uppsvingets, återhämtningens period (som ju definitionsmässigt karaktäriseras av höga profiter), och under högkonjunkturen skulle man hindra arbetarna från att rätta till denna tendens. Vi har fö ett praktiskt exempel på konsekvenserna av en inkomstpolitik som är alldeles stel och kontrollerad av staten i samverkan med fackföreningarna. Det gäller Nederländerna där systemet har tillämpats sedan 1945 och

resultatet har blivit en slående nedgång av lönernas andel av nationalinkomsten som inte har sin like i hela Europa.

På ett rent 'tekniskt' plan finns det två avgörande argument att ställa upp mot 'inkomstpolitikens' anhängare:

1) Om löneökningarna av de 'konjunkturrella' skäl som åberopas i en period av full sysselsättning inte får överskrida produktivitetsökningen, varför kräver man då inte mycket kraftigare löneökningar under arbetslöshetsperioder? Konjunkturmässigt skulle sådana ökningarna automatiskt rättfärdigas eftersom de åter sätter fart på ekonomin.

2) Hur kan man tillämpa en inkomstpolitik något så när effektivt om löntagarnas inkomster är det enda man känner till? Kräver den inte som förutsättning *arbetarkontroll över produktionen, öppna redovisningar och avskaffande av bankhemligheten* för att man *exakt* ska kunna fastställa kapitalisternas inkomster och själva produktivitetsökningen?

Det betyder naturligtvis inte att vi skulle acceptera de borgerliga ekonomernas tekniska argumentation, för det är helt galet att säga att en löneökning som är större än produktivitetsökningen automatiskt är inflationsframkallande i en period med full sysselsättning. Det är den bara om man låter profiten vara intakt. Minskar man profiten genom ett kraftigt ingripande mot privategendomen som t ex *Kommunistiska manifestet* förordar blir det alls ingen inflation. Man tar helt enkelt köpkraft från kapitalisterna och ger den åt arbetarna. Det enda man riskerar är en minskning av investeringarna. Men man kan vända den kapitalistiska tekniken mot dess egentliga upphovsmän genom att säga att det inte vore så illa att minska investeringarna då det råder full sysselsättning och 'överhettad' boom: tvärtom, denna minskning är i samma ögonblick på väg. Det vore också ur den anti-cykliska politikens synpunkt klokare att minska vinsterna och öka lönerna, vilket skulle göra det möjligt att man åt löntagarna och konsumenterna gav uppgiften att vidmakthålla högkonjunkturen, som annars hotas av de produktiva investeringarnas oundvikliga tendens att gå ner från och med ett visst ögonblick.

Av detta kan vi dra följande slutsats: det statliga ingripandet i det ekonomiska livet, borgfredsekonomin, den ekonomiska programmeringen är inte alls neutralt ur social synpunkt. Det är ett instrument i händerna på borgarklassen eller dominerande grupper inom denna och inte alls någon skiljedomare mellan bourgeoisie och proletariat. Den enda skiljedomare som den kapitalistiska makten vill ta i sin tjänst är en som medlar mellan olika kapitalistiska grupper. Nykapitalismens verkliga natur, det växande statsinflyandet över det ekonomiska livet kan kanske sammanfattas i denna formel: inom ett kapitalistiskt system som övergivit sin egen ekonomiska automatik *blir staten garant för den kapitalistiska profiten*. Staten garanterar den i och med att den minskar de cykliska svängningarnas omfattning. Den tryggas också genom de ytterligare tillvägagångssätt som tillämpas just inom ramen för borgfredsekonomin. Staten säger t ex till kapitalisterna: om ni investerar ert kapital i den eller den regionen, i den eller den branschen, garanterar vi er sex eller sju procent i utdelning på ert kapital, vad som än händer, t o m om era dåliga varor är osäljbara. (Det sublima i denna metod är inte de franska planernas upptäckt – det hade redan herrar Funk, Schacht och Göring observerat och tillämpat på den nazistiska rustningsekonomin).

Denna statliga profitgaranti, liksom alla anti-cykliska åtgärder bidrar ytterst till en omfördelning av nationalinkomsten till fördel för de monopolistiska grupperna. Det sker genom subsidier, skattesänkningar, krediter med reducerad ränta, åtgärder som alla leder till ökad profit. Inom ramen för en normalt fungerande kapitalism, framförallt under en fas av

expansion på lång sikt, verkar den stimulerande på investeringarna och fungerar påtagligt på det sätt projektets upphovsmän planerat.

Arbetarrörelsens val

Antingen anpassar man sig logiskt och konsekvent inom ramen för det kapitalistiska systemet och erkänner följdriktigt att det bara finns ett sätt att försäkra sig om en konstant ökning av investeringarna, av den industriella tillväxten, nämligen en ökning av profiten.

Eller också vägrar man som socialist att verka för en ökning av profiten eftersom det finns ett sätt att undgå detta. Det är utvecklandet av en stark offentlig sektor inom industrin vid sidan av den privata, d v s att man i praktiken lämnar den kapitalistiska ramen och dess logik och går vidare till vad vi kan kalla antikapitalistiska strukturreformer.

Vi kan inte utan att bedra folket på en gång kräva en snabbare ekonomisk expansion och en omfördelning av nationalinkomsten till löntagarnas fördel. I ett kapitalistiskt system innebär det förra en höjning av de privata investeringarna som finansieras av profiten. Inom kapitalismens ram är dessa båda mal helt oförenliga, åtminstone på kort sikt.

Arbetarrörelsen befinner sig alltså inför ett avgörande val mellan en politik som innebär *nykapitalistiska* strukturförändringar och en politik som är konsekvent antikapitalistisk. Den förra innebär fackföreningarnas integrering, inpassande, i det ekonomiska systemet och deras förvandling till garantier för samhällsfreden under det fasta kapitalets amorteringsfas. Den senare innebär utveckling av ett program med *antikapitalistiska* strukturreformer som har till mål att rycka inflytandet över ekonomin ur finansgruppernas händer och lägga det i nationens. Vidare måste man skapa en offentlig sektor med avgörande tyngd inom industrin, kredit – och transportväsendet och framför allt betona arbetarkontrollen, d v s framväxten av en maktmotsättning inom företaget och ekonomin i dess helhet, som snabbt skulle utmyнна i en kamp om den politiska makten.